

HAGYOMÁNY, ÁTALAKULÁS ÉS INNOVÁCIÓ AZ 5. SZÁZADI NŐI VISELETBEN

MIHÁCSI-PÁLFI ANETT*

Jelen tanulmány a balatonszemes–szemesi-bereki temető sírleleteinek háromszintű (viselet, viseleti elem, készítőtechnológia) elemzésének az eredményeire épül, amelyek alapján az antik, késő római, barbár és germán hagyományok 5. századi továbbélésével, átalakulásával és a korszak újításával foglalkozik.

Kulcsszavak: *késő antik, barbár, női viselet, hagyományok átalakulása, kulturális és kereskedelmi kapcsolatok*

This paper discusses continuity and transformation of the Late Antique, Barbarian and German traditions in the 5th century together with the innovations of the period based on the results of the analysis of grave finds of the cemetery at Balatonszemes–Szemesi-berek.

Keywords: *Late Antique, Barbarian, women's clothing, transformation of traditions, cultural and commercial connections*

Tanulmányom¹ a késő antik és barbár hagyományok 5. századi továbbélésének, átalakulásának és kora Meroving-kori újításainak a kérdéseit vizsgálja. A kutatás mozgatórugója a 21. század elején a nemzetközi régészetben bekövetkezett paradigmaváltás. A népvándorlás kori régészetben belül olyan összetett kérdések felülvizsgálatára került sor, mint a kontinuitás, a transzformáció és az identitás.² Egyik legfontosabb kérdésfelvetésem, hogy a korabeli viseletek, viseleti elemek és készítőtechnikák vizsgálata alapján milyen transzformációs folyamatok és milyen irányú

kulturális kapcsolatok rajzolódhatnak ki. E téren már folytak kutatások a hazai népvándorlás kori régészetben,³ viszont csak a közelmúltban kezdődött el a fenti három egységet komplexen elemző vizsgálat.⁴

A kérdéskörhöz kifejezetten jó támpontot nyújtanak az egykori Pannonia területén elhelyezkedő, a század harmadik negyedére keltezhető bolygatatlan balatonszemes–szemesi-bereki temető korábban közölt és alábbi új eredményei.⁵ Ezek alapján e tanulmányban az 5. századi viseletek részletező és összefoglaló értékelésére

☞ A kézirat beérkezett: 2018. május 17.

* Mihácsi-Pálfi Anett: MTA BTK Régészeti Intézet, MTA HTK, H-1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.; e-mail: mihaczi-palfi.anett@btk.mta.hu

¹ A tanulmány megírását az NKFIH/OTKA K 111853 számú pályázata támogatta.

² További irodalommal: BRATHER 2004; HEINRICH-TAMÁSKA 2011; VIDA 2011; VIDA 2015; KONCZ-SZILÁGYI 2017.

³ A különféle öltözetekről legutóbb MÉSZÁROS 2015, a viseleti elemekről, illetve a hun és a gepida kor közti átmenet kutatásáról RÁCZ 2016, a készítőtechnológiáról és annak kapcsán a korszak gazdasági hátteréről HORVÁTH 2012.

⁴ A szerző készülő doktori disszertációja.

⁵ A lelőhelyről BONDÁR et al. 2000; HONTI et al. 2002; BONDÁR et al. 2007; a temetőanyag rövid bemutatása: HONTI-MÁRKUS 2007; SZÓKE 2007; STRAUB 2008; BOCSI 2011, 115, 122; a sírleletek feldolgozása: MIHÁCSI-PÁLFI 2018a; a fibulák készítőtechnikai leírása: HONTI-MÁRKUS 2007; MIHÁCSI-PÁLFI 2018b.

helyezem a hangsúlyt. Ugyanakkor kitérek a jelen kutatás szempontjából releváns viseleti elemekre, érintőlegesen pedig azok készítéstechnikájára is.⁶ Ezenkívül kísérletet teszek a temető létesítő közösség társadalmi hátterének, belső és külső kapcsolatrendszerének, valamint kereskedelmi és kulturális kapcsolatainak a feltárására is.

A viselet és a viseleti elem fogalmi keretei

A viselet – értelmezésem szerint – tágabb jelentéssel bír a ruházatnál, az öltözetnél, mivel az ékszerekkel és egyéb kiegészítőkkel együtt lényegében az egyén megjelenését tükrözi. A viselet magától értetődően funkcionális (védelem az időjárástól, takarás), s egyúttal szimbolikus célt is szolgál (üzenet, státusz, presztízs, divat, szokás, hagyomány, egyéni és kollektív identitás). Az egyén viseletét a társadalmi helyzete és a szociális csoporthoz való tartozása határozza meg. Számos tényező közül leginkább az egyéni és kollektív identitás hat a viseletre. Az egyén önki-fejező igénye, társadalmi helyzete, életvitele, a környezet elvárása és a jeles alkalmak is befolyásolják a mindennapi és főként az ünnepi viseleti jellegét. A halotti viselet pedig a temetkezésre, temetésre való felkészüléstől függ, amely a temetkezési rítus, a temetési ceremónia tükrében, tehát többes szűrőn át vizsgálható.⁷

A viselet s különösképpen a viseleti elemek értékelése kapcsán – minthogy a temetkezési rituálé során kerültek a sírba – ugyancsak figyelembe kell venni a halotti reprezentáció torzító hatását. A mindennapi, ünnepi és halotti viselet jellegei közti különbségek pontos definiálása továbbra is bizonytalan, miután a síranyagok és a temetkezési körülmények nyomán lehetetlen biztonsággal rekonstruálni az egykori életet és a temetési ceremóniát.⁸

Az 5. századi viselet

Az 5. századi viseletre vonatkozóan először is ki kell emelnem, hogy nem a Joachim Werner-féle népviseletet (*Volkstracht*) értem a kifejezés alatt, amely alapján korábban téves összefüggésbe hozták a viseleteket és annak elemeit az írott forrásokból ismert *gentes* neveivel.⁹ Bár a komple-

xebb fogalmi tartalma miatt továbbra is használom a „viselet” terminust, a nem magyar nyelvű szövegek környezetben magam is a Sebastian Brather-féle öltözet, ruházat (*Kleidung*) értelmezést tartom irányadónak.¹⁰ A korábbi „germán viselet” tézissel szemben a viselet mozaikosságát látom, mélyebbre tekintve pedig egyértelmű kronológiai, regionális, kulturális egyezéseket és eltéréseket vélek felfedezni. Az alábbiakban tehát az egykori viseleti hagyományok rekonstruálásával és átalakulásuk értékelésével igyekszem a kutatás képét árnyalni.¹¹ Az 5. században legalább négy ruhatípust, a *peplost*, a köpenyt, a ferdén záródó ruhát és a *tunicát* lehet biztosan elkülöníteni egymástól. További két viseleti módzat, az oldalt vagy középen egyenes vonalban záródó, valamint az egyik vállon megtűzött ruha rekonstruálása – a kevés esetszám miatt – egyelőre bizonytalan.

5. századi viseleti elemek

Összefoglalóan viseleti elemeknek nevezem a rendszerint külön kategóriaként kezelt ruharögzítőket (fibulák és csatok), ékszereket (fej-, fül-, nyak-, kar- és kézkészerek) és kiegészítőket (tarsoly-, illetve *cingulum*-díszek), noha nem minden esetben lehet köztük éles határt húzni. A viseleti elemek az 5. századi kulturális hagyaték régészeti talán legjobban kutatott, tipizált és datált jegyei. Technikai, műhelybeli és stílusbeli analógiáik alapján pedig tágabb kontextusban értelmezhetők ezek az időben és térben mozgó termékek, kereskedelmi áruk. E tárgytipusok az alapanyaguk, feltételezett származási helyük, megmunkálásuk, készítésük, minőségük, értékük és funkciójuk, valamint gazdasági és társadalmi mutatójuk szerint elemezhetők.¹²

Késő antik tradíciók barbarizálódása

Peplós

Az 5. századi női viseletek késő antik hagyományai különösen a *peplos* és a köpeny esetében tükröződnek. Előrebocsátom, hogy a század elején barbár közegben feltűnt *peplost* nem lehet közvet-

⁶ Ezekről részletesen MIHÁ CZI-PÁLFI 2018a és 2018b.

⁷ REINHARD 2004; id. BRATHER 2007, 185, 195, 202, 206.

⁸ Vö. RÁCZ 2016, 312.

⁹ WERNER 1979; a fenti problémáról részletesebben VIDA 2006, 209–210.

¹⁰ BRATHER 2007, 202–206; legutóbb DOBOS 2017, 47–48 a vonatkozó irodalommal.

¹¹ Az interregionális női viseletet (*peplos*) meghatározó kulturális hátteret Michel Kazanski *mode Danubienne*, illetve *ponto-danubische Tradition*, Jaroslav Tejral pedig *Danubian–Eastern-Germanic cultural complex* fogalommal jellemezte legutóbb (a vonatkozó irodalommal RÁCZ 2016, 304).

¹² Bővebben MIHÁ CZI-PÁLFI 2018a és a szerző készülő doktori disszertációja.

len összefüggésbe hozni az antik *peplos*szal. Ennek fényében joggal vetődhet fel a kérdés, hogy a szakirodalomban meghonosodott *peplos* kifejezést használhatjuk-e egyáltalán erre a korszakra vonatkozóan. Továbbá hitelesnek tarthatjuk-e a korábbi rekonstrukciókat, amelyek szerint egy alsóruhát és egy köpenyszerű ruhadarabot fogtak össze a két vállon vagy a mellkas két oldalán,¹³ vagy – az általános elképzelés szerint – egy lepedőszerű anyag egymásra hajtott sarkait tűzték meg a vállakon.¹⁴ Véleményem szerint – természetesen a megfelelő kontextusban – továbbra is használhatjuk a *peplos* kifejezést. A rekonstrukciókat azonban a korábbinál kritikusan kell kezelni, és továbbra is csak a jól dokumentált sírok esetében érdemes hozzáfogni az 5. századi *peplos* hiteles rekonstruálásához.

A késő császárkorban *tunicát* és *pallát* viseltek a nők (fibula nélkül!), és a 4. századi Pannoniában gyakran fülbevalóval, nyakláncsal, karpereccel felékszerezve temetkeztek. Az 5. századi *peplos* nem rendelkezett közvetlen római kori előképpel.¹⁵ Előzményei a Pontusz-vidéken és a Maros-szentanna–Csernyahov-kultúra területén található meg.¹⁶ A Kárpát-medencében, kiváltképpen Pannoniában főleg az 5. század első felében, de még a második felében, harmadik negyedében¹⁷ is dívott a szóban forgó öltözet (1. kép 1).¹⁸

Az 5. század első felére, illetve középső harmadára keltezhető, gazdag mellékletű sírokban polikróm, berakásokkal díszített, nagyméretű, aranyozott ezüstfibulák (Regöly, Untersiebenbrunn),¹⁹ valamint ezüst lemezfibulák fordultak

elő (Kővágószőlős, Szekszárd, Laa an der Thaya, Smolín).²⁰ Ezenkívül az utóbbiak öntött változatai, a Bratei- és Vyškov-típusú fibulák (Vranja, Vajuga),²¹ továbbá cikádák (Untersiebenbrunn)²² és aláhajtott lábú fibulák szolgáltak a *peplos* rögzítésére (Intercisa, Nagydém, Mőzs, Fenékpusztá, Fonyód)²³ még a század második felében is (Viminacium).²⁴ Továbbá több eset is igazolja a késő római korban jellegzetes haj- vagy fátyoltű új, ruharögzítő funkciót betöltő szerepét a 4. század utolsó negyede és az 5. század közepe között.²⁵ Kilimánból és Kapolcsról arany,²⁶ Szentendréről, Pátyról, Sióagárdról, Ordacsehiből és Fonyódról ezüst ruhatúk ismertek.²⁷

A fenti fibula- és tűtípusokat az 5. század közepe felé az öntött kengyelfibulák váltották fel, mint például a Bakodpusztá-,²⁸ illetve Béndekpusztá-típusok.²⁹ Továbbá a szekszárd-palánki 217. sírból Szekszárd–Sokolnice-típusú,³⁰ a balatonszemesi 268. sírból a Stammheim-típushoz hasonló – viszont többek között a pleidesheimi darabokkal közelebbi rokonságot mutató³¹ –, a

¹³ ХАЙРЕДИНОВА 2002, 112, рис. 18/4, 113, рис. 19/5, 115, рис. 21, 116, рис. 22/4.

¹⁴ MARTIN 2002, 206, 208, Abb. 10/1; MÉSZÁROS 2015, 66, 2/b, 72, 8/b.

¹⁵ RUMMEL 2007, 94, 207, 250, 286, 321. Legfeljebb 1–2. századi előképpel lehet számolni (RUMMEL 2007, 249–256, 276–281).

¹⁶ Lásd 13. jegyzet, MARTIN 1994, 545; B. TÓTH 1999, 269, 29. jegyzet; RUMMEL 2007, 281–283, ГОПКАЛО 2011, 26–27, рис. 2; RÁCZ 2014, 206; RÁCZ 2016, 317.

¹⁷ B. TÓTH 1999, 269. Vö. RÁCZ 2016, 315 számításai szerint is a század első felében (65,2%), illetve közepén (79,1%) volt leginkább jellemző a Kárpát-medencében. Gyakorisága a század második felében (41,9%) és végén (20,7%) jelentősen csökkent.

¹⁸ Pannonián és a Duna-vidéken kívül főleg a Rajnától keletre (Germania Magna) s leginkább a Rajna-, Majna-, Neckar-vidéken, attól délre (Alamannia, Burgundia) azonban egyáltalán nem volt jellemző a *peplos* (MARTIN 2002, 208). Az Alföldön kevés hitelesen feltárt sír ismert, a lelőhelyek: RÁCZ 2014, 205–206. A Pontusz-vidéken még a 6. században is dívott, pl. Sakharnaya Golovka 12. sír, Luchistoe 1. sír az 5. századból; Herszon 14/1914 a 6. századból (ХАЙРЕДИНОВА 2002, 112–113, 116). A népvándorlás kori *peplos* elterjedését MARTIN 2002, 208 egyértelműen a keleti germánok vándorlásával hozta összefüggésbe.

¹⁹ Regöly–Pénzesdomb (MÉSZÁROS 1970, 66–73); untersiebenbrunni női sír (NOTHNAGEL 2008, 82–87).

²⁰ Kővágószőlős 1. sír (GÁBOR 1999b, 131–132); Szekszárd–Bartina u. 30 (közöletlen, Ódor János Gábor jóvoltából ismerem a leleteket); Laa an der Thaya (BENINGER 1929, 143–146); Smolín 32. sír (TEJRAL 1973, 25–53). A lemezfibulák európai gyűjtését és tipokronológiai rendszerezését GAUSS 2009 végezte el.

²¹ Hrtkovci-Vranja (DAUTOV-RUŠEVLJAN 1981, 184–185; MASTYKOVA 2018, 395); Vajuga 18. sír (ŠPEHAR 2012, 42–43). A lemezfibulák öntött változatainak elterjedéséhez BIERBAUER 2008, 125, Abb. 16–17.

²² Az untersiebenbrunni gyermeksírból az egyik cikáda a bal vállon került elő, párját azonban nem tüntették fel a sírrajzon (NOTHNAGEL 2008, 101–104).

²³ Intercisa, Dunaújváros-Öreghegy (VISY 1981, 211); Nagydém–Középrépasztá 3. sír (ILON 1999, 29); Mőzs–Icsei-dűlő 9. sír (SALAMON–LENGYEL 1980, 97); Keszthely–Fenékpusztá 17. sír [1979/2/17] (STRAUB 2011, 341); Fonyód–Vasúti-dűlő 2 489. sír (STRAUB 2014, 219–220; GALLINA–STRAUB 2015, 214).

²⁴ Viminacium–Burdelj 14., 28., 29., 33., 34. és 38. sír, Viminacium–Više grobalja 1461. sír (IVANIŠEVIĆ et al. 2006, 140, 145–146, 148, 150, 210).

²⁵ Vö. RÁCZ 2016, Tab. 1. A 4. századi tűk közelmúlti gyűjtését KELEMEN 2008, 114 végezte el, az 5. századi viselési módjukat SZŐKE 1993, 36–37 értékelte; GALLINA 2005, 131 foglalta össze röviden. További alföldi és erdélyi lelőhelyeket lásd RÁCZ 2016, 316, a vonatkozó irodalommal.

²⁶ Kilimán–Nádas istálló 10. és 15. sír (SZŐKE 1993, 55–56); Kapolcs–Kossuth u. 88. 1. sír (CS. DAX 1980, 97).

²⁷ Szentendre 75. sír (MARÓTI–TOPÁL 1980, 117, 152); Páty–Malom-dűlő 564. sír (OTTOMÁNYI 2001, 43); Sióagárd–Gyümölcsös 5. sír (ÓDOR 2001, 40); Ordacsehi–Cserefeld 510. sír (GALLINA 2005, 129–130); Fonyód–Vasúti-dűlő 2 491. sír (STRAUB 2014, 220; GALLINA–STRAUB 2015, 214); Kapolcs–Kossuth u. 88. 2. sír (CS. DAX 1980, 99).

²⁸ Kővágószőlős 6. sír (GÁBOR 1999b, 133); Mőzs–Icsei-dűlő 53. és 64. sír (ÓDOR 2011, 353, Fig. 6).

²⁹ Keszthely–Fenékpusztá 10. sír [1977/2/10] (STRAUB 2011, 337); Letkés–Kertészföldek 1. sír (PAPP–SALAMON 1978–1979, 85).

³⁰ Kiss 1996, 56–57.

³¹ MIHÁCZI–PÁLFI 2018b.

schletzi 10. sírból³² és Zsibóton³³ ötgombos, állatfejes fibulák, valamint a hácsi 3. sírból ékvéssett kengyelfibulák kerültek elő.³⁴

Egyes esetekben különböző típusú fibulákkal rögzítették a ruhát. A matricai sírban az elhunyt jobb oldalán egy cikáda, a bal oldalán egy aláhajtott lábú fibula helyezkedett el. Az egyik viminaciumi temetkezésből pedig egy cikáda és egy kengyelfibula töredéke került elő.³⁵ Ezek alapján úgy tűnik, hogy nem mindig fektettek hangsúlyt egy-egy fibulatípus összetartozására vagy az esetlegesen hiányzó darab pótlására.

A kutatás az ún. *Schulterfibeln*, tehát a két vállon hordott fibulák alapján határozza meg a *peplost* (2. kép 1). Adott esetben, amikor nem rendelkezünk az egyes fibulatípusok, mint a lemezfibulák, cikádák, illetve a tűk sírbeli helyzetére vonatkozóan információval, a korábbi hiteles feltárásból származó adatok alapján következtethetünk a *peplosra*; ugyanis e típusoknak az említettől eltérő helyzetben való előfordulása mind ez ideig nem ismert.

A fibulák viselési helyzetét közelebbről nézve látszik, hogy azok a kulcscsont, a váll vagy a felkar két oldalán jelentkeztek a század első felében (Intercisa, Matrica, Regöly, Vajuga, Fenépuszta 10. sír, Letkés), sőt még a század közepén és második felében, majd a végén is (Szekszárd-Palánk, Viminacium, Bécs).³⁶

A tűk viselési helyzetét nézve elmondható, hogy a kilimáni 15. sírban az egyik tű a jobb kulcscsont felett és az állkapocs között lehetett (a másik nem *in situ*), a 10. sírban pedig a mellkas bal oldalán, a szegycsonton (elvileg a mellkas közepén, a *sternummal* együtt azonban balra csúszhatott). A pátyi sírban az elhunyt vállain, az ordacsehi sírban a bal felkarcsonton kívül és a jobb felkarcsonton belül, a fonyódi sírban a mellkas magasságában, a gerincoszlop két oldalán a bordákon, a sióagárdi sírban a kulcscsontok alatt a bordacsontok között, a kapolcsi 2. sírban a mellkason, az 1. sírban pedig a nyakcsigolyáknál helyezkedett el egy-egy túpár.³⁷ A viseletelemzés során a tűket a fibulákkal együtt kell értékelnem,

mivel az előfordulási gyakoriságuk nem mutat a fibulákhoz hasonló számot.³⁸

A század középső harmadától és azt követően a fenti viselési módozattól eltérően gyakran már a mellkas két oldalán helyezkedtek el a fibulák, amelyek közt Bratei-típusú (Vranja), aláhajtott lábú (mözsi 9., fenépusztai 17., fonyódi 489., viminaciumi 28. sír) és a rendszerint már későbbre keltezhető öntött kengyelfibulák szerepelnek (balatonszemesi 268.³⁹ és schletzi 10. sír⁴⁰). A fentiek alapján összefüggés rajzolódik ki a fibulák pozíciója és típusainak változása között. Elképzelhetőnek tartom, hogy az öltözet vagy a ruhaviselési szokás olyan változáson ment keresztül, amelyet nem láthattunk elég tisztán az eddigi eszközeinkkel.

Ugyanakkor nemcsak a viseleti módozatok és a viseleti elemek kronológiai változásának tekintetében, hanem a társadalmi rétegzettség tükrében is célszerű a *Schulterfibeln* körét vizsgálni. Az egykori közösségek tagjai minden kétséget kizáróan az anyagi és társadalmi helyzetüknek megfelelően egészítették ki viseletüket arany-, aranyozott ezüst, aranyozott bronz, ezüst-, ezüstözött vagy ónozott bronz, bronz- vagy réz- és vasfibulával. Például a magas színvonalú ruharögzítő fibulatípusokat imitáló fibulák (az ezüst lemezfibulák öntött változatai)⁴¹ pár évtizeden belül az alsóbb rétegekben is feltűntek. A ruharögzítők 5. század közepi anyagi és minőségbeli változása kronológiailag és társadalmi összefüggésben tehát egy lefelé ívelődő görbét mutat. A görbe egy-egy kiugrását csupán a gazdagabb temetkezésekből származó fibulák jelzik (3. kép).⁴²

A ruházat kronológiai és társadalmi vonatkozású változásainak megfigyelését az életkor meghatározások is alátámasztják. Eszerint a század első felében főleg lánygyermek (balatonszemesi 268. sír) és fiatal felnőtt nők sírjaiból kerültek elő *peplosra* utaló fibulák, míg a század második felében adultus, matusus és senilis életkorban elhunyt nőket temettek el a „megörzött” öltözetükben (4. kép).⁴³

³² TOBIAS et al. 2010, 314.

³³ DOMBAY 1956, 107–111. Ez esetben – csupán a megtalálók bemondása alapján – nem lehet biztosra venni, hogy a zsibóti fibulák valóban a vállakon helyezkedtek el.

³⁴ KISS 1995, 282, 283, Abb. 5, 309–310. TEJRAL 2015b, 323–324, 325, Abb. 18 mutatott rá egy carnuntumi rézötvözetből öntött modell és a hácsi aranyozott ezüst fibulapár kapcsolatára. A zsibótihoz hasonlóan a hácsi sírban is bizonytalan a fibulák előkerülési helye, így fenntartással kell kezelni mindkét esetet.

³⁵ Matrica, Százhalombatta (KOVÁCS 2004, 124); Viminacium-Burdelj 16. sír (IVANIŠEVIĆ et al. 2006, 142–143, 146).

³⁶ Pl. aranyozott ezüst, öntött kengyelfibulapár Bécsből: Wien-Salvatorgasse 2. sír (TOBIAS et al. 2010, 319).

³⁷ Vö. STRAUB 2006, 449. Abb. 1.

³⁸ A fibulák alapján felállított kronológiai rendszert azonban nem lehet a tűkre vetíteni.

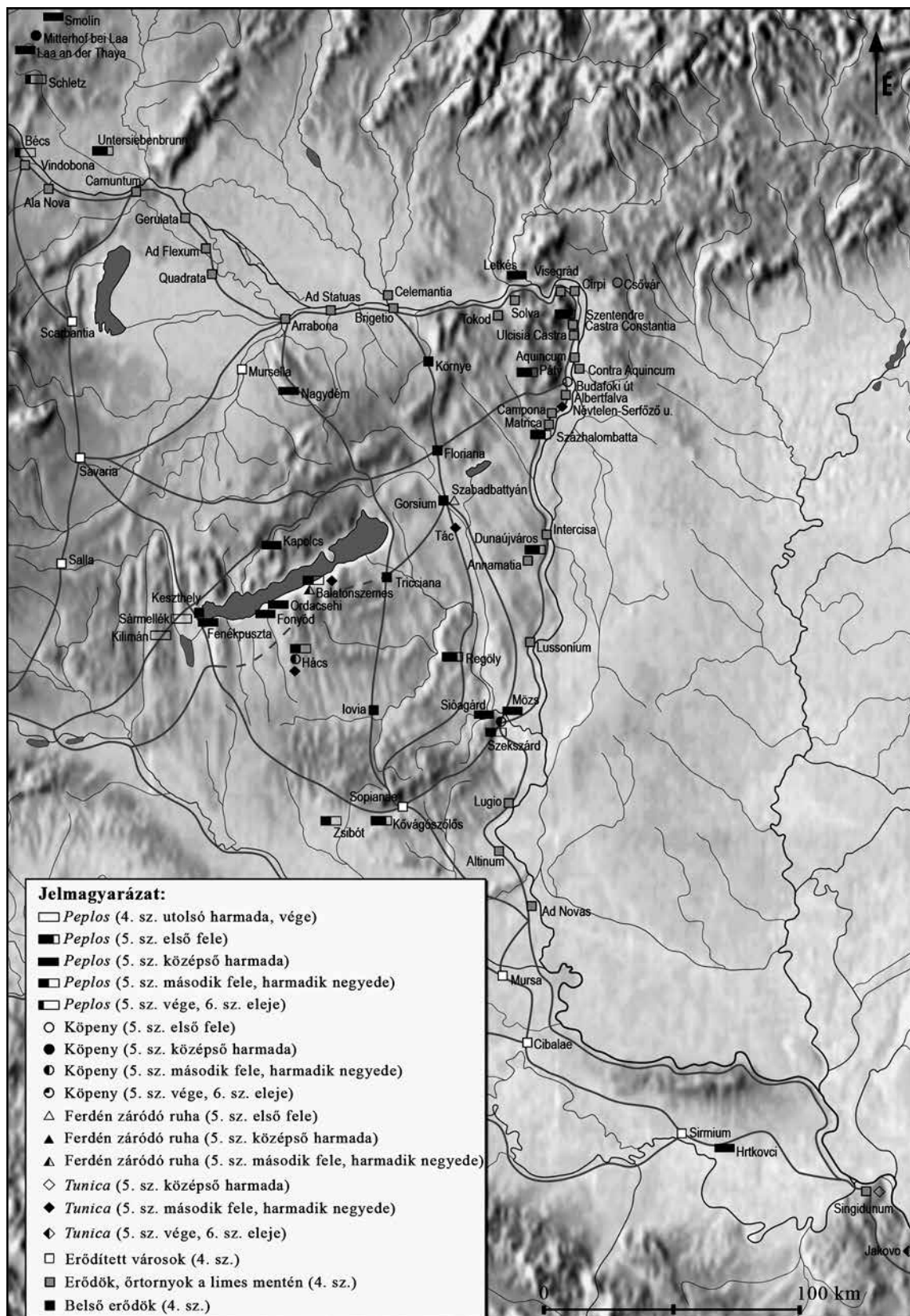
³⁹ A sírleírás szerint az elhunyt két vállán helyezkedtek el a fibulák, a sírrajz szerint azonban az egyik a mellkas bal felső részén, a másik pedig a jobb alsó részén volt (MIHÁ CZI-PÁLFI 2018a); emiatt a ferdén záródó ruha lehetősége is felmerült korábban (BONDÁR et al. 2007, 130, 117. kép).

⁴⁰ Vö. STRAUB 2006, 450, Abb. 2.

⁴¹ Lásd 21. jegyzet.

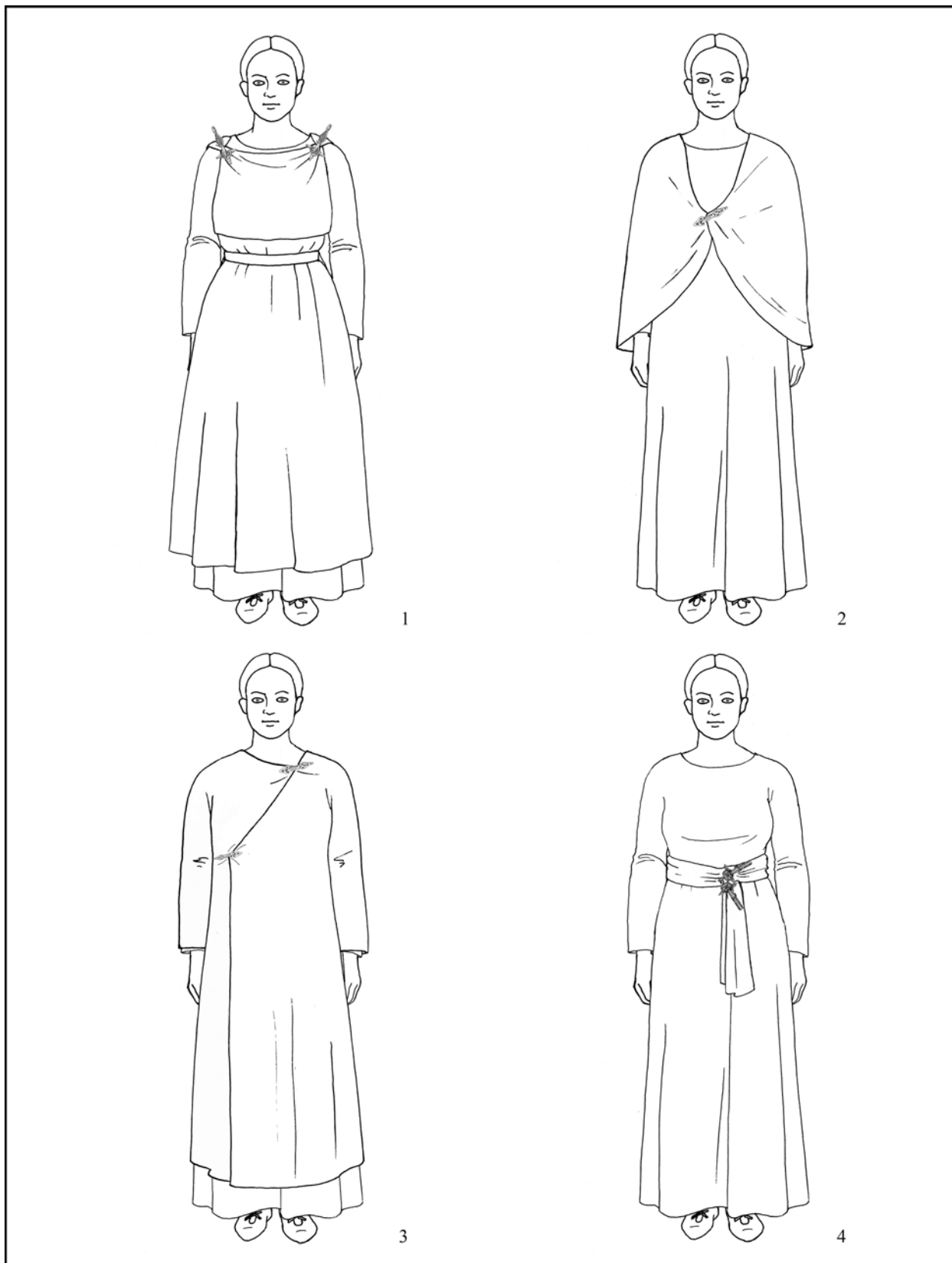
⁴² Lásd többek között a 30–34. jegyzetben hivatkozott sírokat.

⁴³ Hasonlóképpen az 5. század végi, 6. század eleji Alföldön és Erdélyben is, pl. Ártánd-Lencsésdomb 1. sír: adultus életkorú nő; Szolnok-Zagyvart, Alcsi 16. sír; Szentcsanak-Kökényzug 50., 59. és 66. sír: felnőtt nő; kivéve Florești (Szászfenes)-Polus Center CX 41B sír: 3–4 év körüli lánygyermek (RÁCZ 2016, 322 a vonatkozó irodalommal).

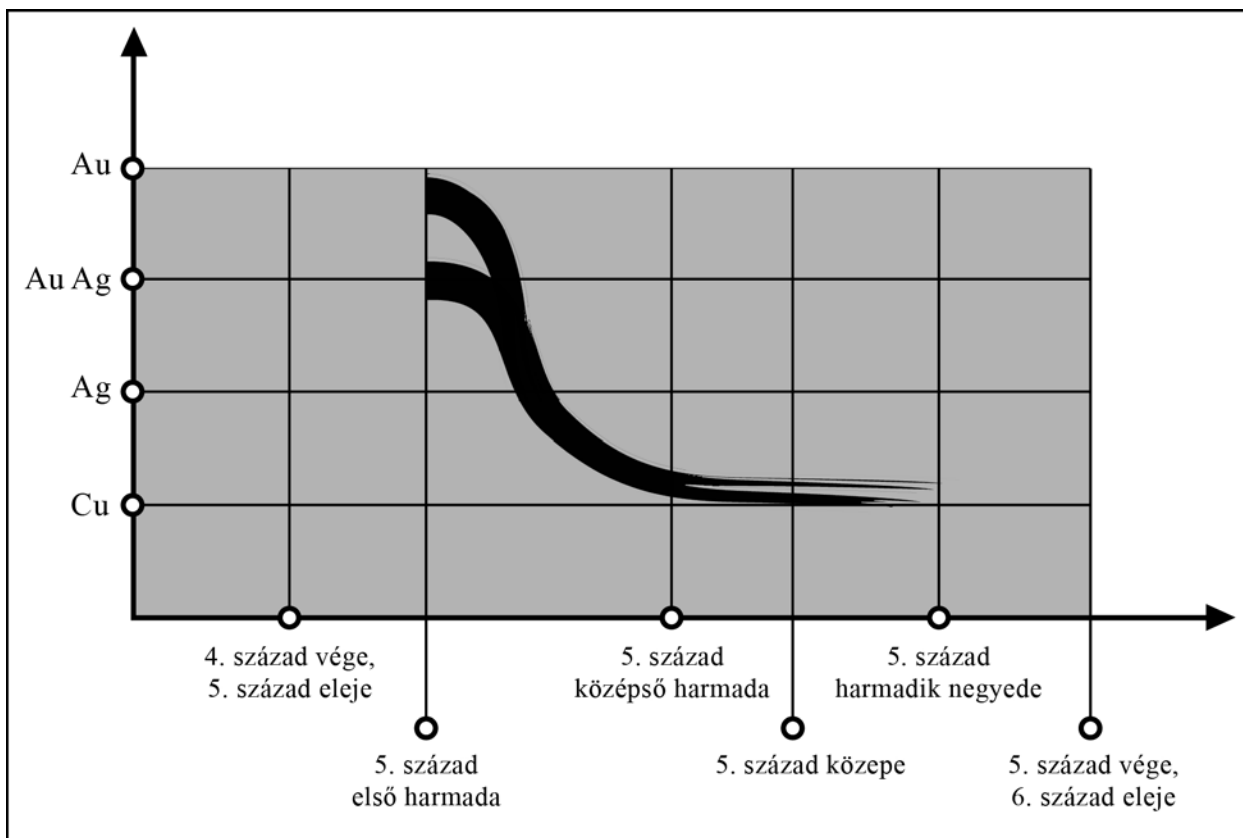

1. kép. 5. századi női ruhatípusok időrendi megoszlása a Kárpát-medence nyugati térségében. 1: peplos; 2: köpeny; 3: ferdén záródó ruha; 4: tunica (VIDA 2011, Abb. 1. nyomán készítette Szinyei Viktor)

Fig. 1. Chronological distribution of the types of female costume in the western region of the Carpathian Basin in the 5th century. 1: peplos; 2: cloak; 3: dress fastened obliquely; 4: tunica (after VIDA 2011, Abb. 1. drawn by Viktor Szinyei)

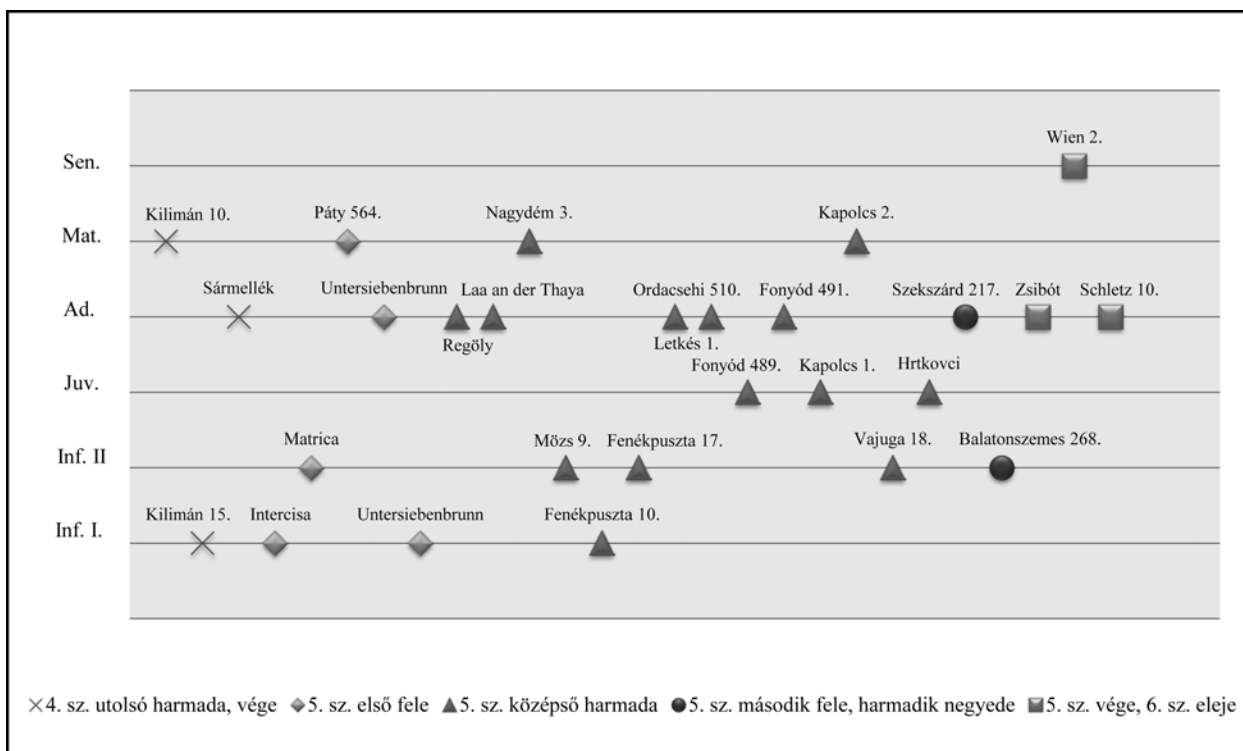

2. kép. 5. századi női ruhatípusok rekonstrukciói. 1: *peplos*; 2: köpeny; 3: ferdén záródó ruha; 4: *tunica* (rajz: Éber Magda)
Fig. 2. Reconstructions of the fifth-century female costume. 1: *peplos*; 2. cloak; 3: dress fastened obliquely; 4: *tunica* (drawn by Magda Éber)

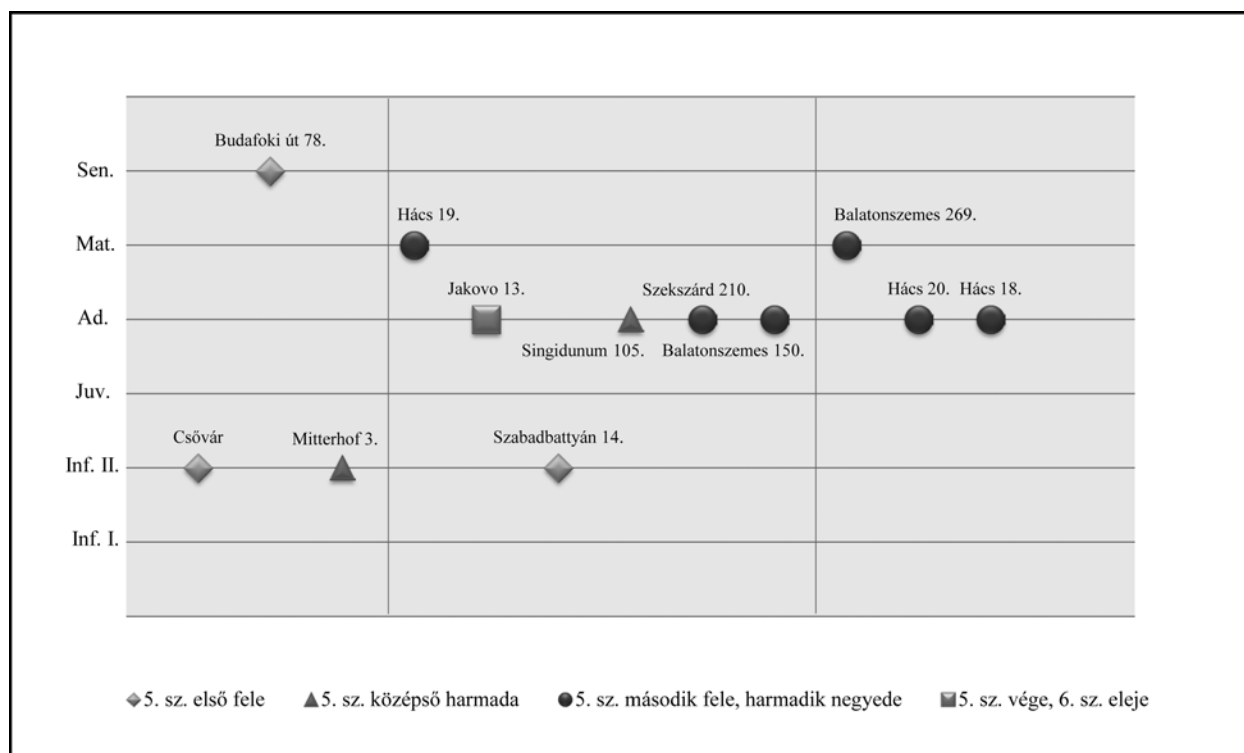
3. kép. 5. századi fibulák anyagi és minőségbeli változásai (rajz: Szinyei Viktor)

Fig. 3. Material and quality changes of the fifth-century brooches (drawn by Viktor Szinyei)

4. kép. A Kárpát-medence nyugati térségében peplosban eltemetett nők (életkor-meghatározással és keltezéssel)

Fig. 4. Women buried in peplos in the western region of the Carpathian Basin (with age definitions and dates)

5. kép. A Kárpát-medence nyugati térségében köpenyben (balra), ferdén záródó ruhában (középen) és *tunicában* (jobbra) eltemetett nők (életkor-meghatározással és keltezéssel)

Fig. 5. Women buried in cloak (left), in diagonal closing dress (middle) and *tunica* (right) in the western region of the Carpathian Basin (with age definitions and dates)

Összegzésképpen: a ruharögzítők sírbeli helye egyértelműen jelzi, hogy a Kárpát-medence nyugati felében közel egy évszázadig divatban maradt a *peplos*. Változásai regionálisan, kronológiai síkon, kulturális és társadalmi szinten is megfigyelhetők. Az öltözet és a fibulatípusok közti összefüggések vizsgálata alapján pedig egyértelműen kijelenthetem, hogy azok nem állnak egymással szinkronban, mivel a fibulák változása gyorsabban ment végbe, mint a viselet változása. A balatonszemesi 268. sírban – meglátásom szerint – *peplos*-viselési helyzetben talált öntött kengyelfibulapár is ezt a megállapítást látszik igazolni.

Köpeny

Egy másik 5. századi pannoniai ruhadarab, a köpeny eredetét nehéz megállapítani. A 4. századi Pannoniában is jellegzetes, nők és férfiak által is hordott *pallával/palliummal* feltételesen állítható párhuzamba.⁴⁴ A szarmata és a kora Meroving-

(gepida) kori köpeny jelentőségét sem hagyhatom figyelmen kívül. Mindazonáltal egyelőre egyik elemet sem hangsúlyozhatom túl a szóban forgó ruhadarab eredetének a meghatározásakor. Nem kizárt, hogy a köpeny akár római vagy barbár, később pedig mediterráneumi vagy „Meroving” hatásra jelenhetett meg Pannoniában (1. kép 2).

Az 5. századi pannoniai női temetkezésekben rendszerint a mellkas közepén helyezkedik el a köpenyfibula (2. kép 2). Csöváron⁴⁵ és Viminacium-Burdelj 3. sírban az elhunytak mellkasáról került elő egy-egy vas-,⁴⁶ a budafoki úti 78. sírban pedig az elhunyt jobb kulcsontján és a bordák közt helyezkedett el egy rézötövetből öntött fibula.⁴⁷ A köpenyfibula lehetett aláhajtott lábú vagy kengyelfibula.

Köpeny jelenlétével lehet még minden olyan további esetben számolni, amikor a vállakon, a mellkas két oldalán vagy a medencetájékon lévő fibulapár mellett megjelent egy harmadik fibula, amely a fibulapártól eltérő típusú. Egymáshoz

⁴⁴ Vö. RÁCZ 2016, 315 szerint a római kori Viminacium és Singidunum területén volt jelentős.

⁴⁵ KOVRIG 1959, 211.

⁴⁶ IVANIŠEVIĆ et al. 2006, 138, 154.

⁴⁷ NAGY 2006, 109.

hasznos, köpenyszerű ruhadarabot tűzhetek meg tehát a *peplos* és a *tunica* felett.⁴⁸ Előbbi esetben rendszerint rézötvezetből öntött (Szekszárd-Bartina u.) vagy vas- (Vranja, Viminacium-Burdelj 46. sír), aláhajtott lábú fibulával rögzítették a köpenyt.⁴⁹ A század közepén és azután pedig már kengyelfibulák szolgálták a ruha rögzítésére.⁵⁰ A mitterhofi sírban Léva-Perse-, a hácsi sírban Béndekpuszta-típusú fibulapár, Viminaciumban pedig *Taubenfibel* jelentkezett e viselési helyzetben.⁵¹

Az életkoradatok szerint lánygyermek, felnőtt és idősebb életkorú nők is viseltek köpenyt a század folyamán. A köpeny esetében – szemben a *peplos*szal – a kisszámú előfordulás miatt nem rajzolódott ki összefüggés a kronológiai periódusok és az elhunytak életkorarányai között (5. kép 1).

Ékszerek

Az egykori viselet antik kulturális gyökerei mellett az ékszereknek és kiegészítőknek is nyomon követhető a késő antik eredete.⁵² Az amfora alakú lemezgyöngy (balatonszemesi 267. sír, 6. kép 2) előzménye egyaránt megtalálható arany⁵³ és rendszerint réz/bronz változatban⁵⁴ a 4. század közepére, második felére keltezhető temetőkben. Némi hiátus után az 5. század középső harmadában tűnt fel újra a lemezgyöngy. Ezek a későbbi darabok már kizárólag aranyból készültek, és általában hornyolt, bordázott díszítésűek (balatonszemesi 150. sír, 6. kép 3).⁵⁵

A késő római kori lemezgyöngyökhöz képest, amelyek mérete fél és egy centiméter között mozog, az 5. századiak már legalább egy centiméter hosszúvá váltak. Ezeknek az 5. században anyagi/minőségi fejlődést mutató gyöngyöknek a változása tehát méretükben és díszítettségükben nyilvánul meg.

A késő római kori üvegyöngyökre jellemző poliéder forma kedvelt volt az 5. században is; némi eltérés megmutatkozik azonban a 4. és az 5. századiak között. A jellegzetes császárkori (szarmata) borostyán- és karneolgyöngyök lecsapott sarkú hasáb alakúak, amelyek „átöröklődtek” az 5. századra is. Az üvegyöngyök pedig kuboktaéder formájúak. Ez utóbbi forma jelentkezik a 4. század második és az 5. század első felében a tük egy részén (kilimáni 10. sír, szentendrei 75. sír, ordacsehi 510. sír), illetve többek között a fülbevalókon (balatonszemesi 268. sír, 6. kép 1).

A tömör poliédrikus végű (pontosabban kuboktaéder alakú) fülbevaló, amely a formai előzményét nézve tehát úgyszintén késő antik eredetű, Pannoniában az 5. század elején tűnt fel (Solva, Szentendre, Gazdagrét, Csákvár, Mágocs, Kővágószőlős).⁵⁶ Az ékszer anyagi, tárgyi és mennyiségi változását nézve elmondható, hogy a kezdeti stagnálóból az 5. század első harmadában felívelődő (Csákvár-, Szabadbattyán-típusú temetők),⁵⁷ a század középső harmadától még inkább emelkedő ívet mutat (fenékpusztai 5. sír, fonyódi 444. sír).⁵⁸ A karikák mérete is megnövekszik. Az 5. század eleji fülbevalókhöz képest a század második felére közel kétszeresére nő a karikák mérete (d.: 3,3–3,4 cm; pl. Hács-Béndekpuszta 1. és 20. sír, Szekszárd-Palánk 217. sír).⁵⁹ E fülbevalók száma csak a század végével esik vissza, és a 6. század folyamán végül teljesen

⁴⁸ A köpeny alatti ruha több esetben réz/bronz- vagy vascsattal ellátott övvel egészült ki: Budafoki út 78. sír, Mitterhof bei Laa 3. sír.

⁴⁹ Továbbá ritka ezüstpéldány ismert a smólni 32. sírből.

⁵⁰ Vö. RÁCZ 2016, 315 számítása szerint az 5. század második felében (17,4%) és végén (24,1%) volt viszonylag gyakori.

⁵¹ Mitterhof bei Laa 3. sír (FRIESINGER 1977, 68); Hács-Béndekpuszta 19. sír (KISS 1995, 297); Viminacium-Više grobalja 1193. sír (IVANIŠEVIĆ et al. 2006, 206). Meg kell jegyezni, hogy a hácsi sír esetében nem tartom teljesen hitelesnek a fibulák köpenyre utaló elhelyezkedésének leírását. Kételyem oka, hogy az esethez hasonló – miszerint az általánostól eltérően nem egy darab aláhajtott lábú fibula, hanem egy kengyelfibulapár helyezkedett el szorosan egymás mellett ferdén – nem ismert egyelőre a korszakban.

⁵² BONDÁR et al. 2007, 130–131; részletesebben MIHÁCSI-PÁLFI 2018a.

⁵³ Pl. Ságvár-Tömlöchegy 145. és 188. sír (BURGER 1966, Fig. 103/145/7a, Fig. 108/188/1); budaörsi *vicusi* temető (OTTOMÁNYI 2016, 542, 13. kép 1); München-Harlaching (WAMSER 2010, 115, Abb. 3).

⁵⁴ Pl. Somogyzil-Döggúti-dűlő 2., 25., 34., 38. és 52. sír (BURGER 1979, Taf. 1/7, 4/2, 6/5, 8/1e–f, 8/1d, 11/2b).

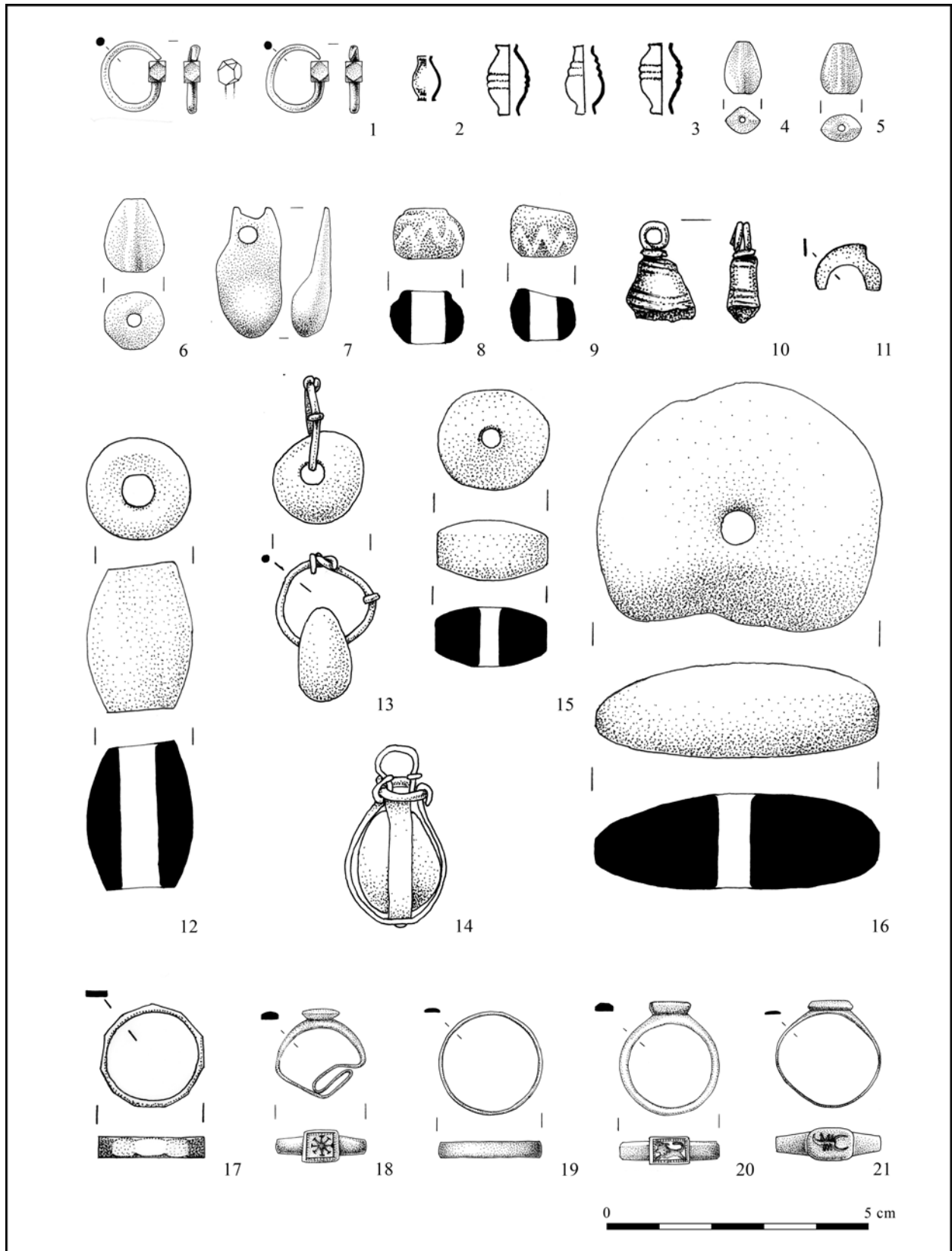
⁵⁵ BONDÁR et al. 2007, 130; a további párhuzamok: MIHÁCSI-PÁLFI 2018a.

⁵⁶ Solva 36., 37. és 47. sír (KELEMEN 2008, 20–22, 218, 8. tábla, 220, 10. tábla); Szentendre 77. sír (MARÓTI-TOPÁL 1980, 117, 152); Budapest-Gazdagrét 86. sír (ZSIDI 1987, 56–57, 61, Abb. 11); Csákvár 27., 31., 33. és 67. sír (SALAMON-BARKÓCZI 1971, 41, 44, Abb. 8, 47, Abb. 11, 51, 55); Mágocs 3. sír (GÁBOR 1999a, 114–116, 126, IV. tábla/5); Kővágószőlős 1. sír (GÁBOR 1999b, 131, 133, 138, 1. tábla/3).

⁵⁷ SALAMON-BARKÓCZI 1971; BARKÓCZI-SALAMON 1974–1975; ÓDOR 2011, 347–350.

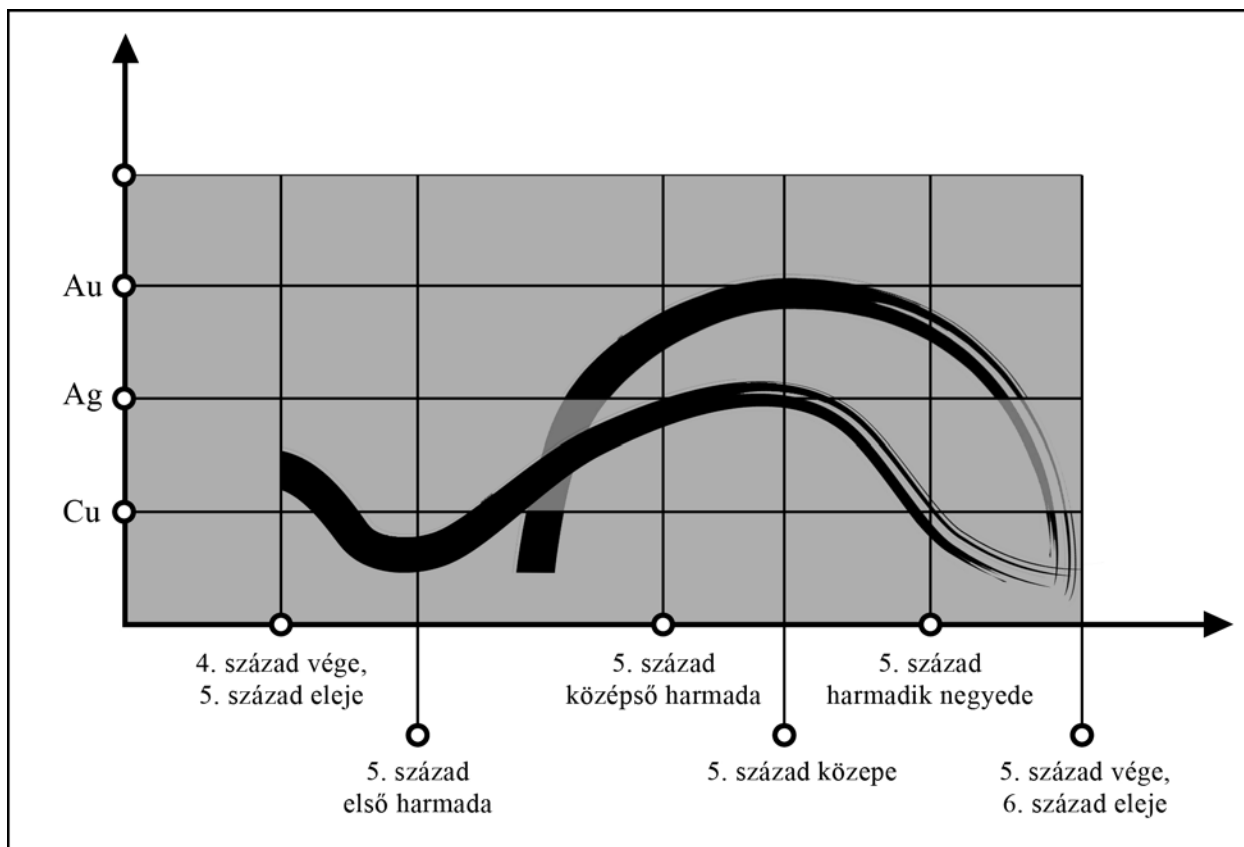
⁵⁸ Keszthely-Fenékpuszta 5. sír [1976/2/5. sír] (STRAUB 2011, 328, Abb. 2/1, 338, Taf. 1/6); Fonyód-Vasúti-dűlő 444. sír (STRAUB 2014, 219; GALLINA-STRAUB 2015, 214, 217, 229, 3. kép/4–5). A Kárpát-medencére vonatkozóan vö. RÁCZ 2016, 312 számítása szerint is a D2/D3 és D3 periódusban volt a legmagasabb a fülbevalótípus előfordulási száma, noha a szerző nem választotta szét, hanem együttesen értékelte a tömör és áttört poliédrikus végű fülbevalókat.

⁵⁹ Kiss 1995, 282–283, Abb. 5/1, 299–300, Abb. 13/1; Kiss 1996, 56, 76, Abb. 6/22–23.

6. kép. Balatonszemes-Szemesi-berek temető. A temető kisleletei. 1, 4-11, 15, 19-21: 268. sír; 2, 16-18: 267. sír; 3, 12-14: 150. sír (rajz: Posztobányi Péter)

Fig. 6. Balatonszemes-Szemesi-berek. Small finds of the cemetery. 1, 4-11, 15, 19-21: Grave 268; 2, 16-18: Grave 267; 3, 12-14: Grave 150 (drawn by Péter Posztobányi)

7. kép. A poliédrikus végű fülbevaló anyagi és minőségbeli átalakulási folyamata az 5. századi Pannoniában (rajz: Szinyei Viktor)

Fig. 7. Transformation process in material and quality of the earrings with polyhedral buttons in Pannonia in the 5th century (drawn by Viktor Szinyei)

divatjamúlttá válnak.⁶⁰ Ugyanakkor az áttört poliédrikus végű, ékkő- vagy üvegberakásos fülbevaló 5. század közepe utáni fejlődése eltér a fentitől eltérő, kronológiailag pedig egyáltalán nem ír le párhuzamos irányt a század második felében (7. kép).⁶¹

Többek között az itáliai és német területekről származó analógiák alapján a kora Meroving-kori tárgyi hagyaték innovatív változásai és fejlődési ívei adják a fentiek vagy egyéb (orsódróttal, filigránnal, granulációval) díszített tárgyak jelenlétének magyarázatát az 5. század második felében. A korszakból a fentiekén kívül ismert, (késő) antik hagyományokkal rendelkező és barbár, germán közegben virágzásnak induló tárgyak részletes ismertetése nem e tanulmány feladata.

Késő római barbár-germán hagyományok transzformációja

Ferdén záródó ruha

Az 5. századi kulturális hagyatékot nézve vitathatatlanul barbár jellegű női öltözetet láthatunk a ferdén záródó ruhában. A temetkezésekben az elhunytak bal kulcscontján és jobb alsó bordáin elhelyezkedő fibulák alapján egy diagonálisan, fentről lefelé, balról jobbra záródó kaftánszerű felsőruha rekonstruálható,⁶² amelyet vagy az alsóruhát a derék, illetve a csípő magasságában övvel egészíthettek ki.⁶³ Figyelemre méltó Rác

⁶⁰ KONCZ 2014, 78. hívta fel arra a figyelmet, hogy a nyugati Meroving-területeken éppen a 6. század elejével terjedt el.

⁶¹ A fenti folyamatokat a készülő doktori disszertációmban taglalom részletesebben.

⁶² Lásd a balatonszemesi sír leletei alapján készített rekonstrukciós rajzot: BONDÁR et al. 2007, 130, 117. kép. A szekszárd-palánki 210. sír leletein alapuló rekonstrukciós kísérlet szerint pedig egy bal vállon rögzített köpeny és egy jobb medence táján rögzített övszalag képezte az öltözet részét: MÉSZÁROS 2015, 68, 4/b.

⁶³ Pl. Szabadbattyán-Mária-telep 13. és 14. sír (BARKÓCZI-SALAMON 1974-1975, 92-93).

Zsófia észrevétele, miszerint a század első felében az egyik vállon, a század második felében pedig inkább a mellkas felső részén fogták össze a ruhát.⁶⁴ Ezt a változást figyelhettük meg fentebb a *peplos* esetében is. Ennek az egymással összhangban lejátszódó változásnak az oka azonban még nem tisztázott.

A ferdén záródó ruha előzményei a Maros-szentanna–Csernyahov-kultúra területén,⁶⁵ párhuzamai pedig az 5–6. századi Krím-félszigeten található meg.⁶⁶ Pannoniában a Balatontól délre az 5. század középső harmadából és harmadik negyedéből (1. kép 3) néhány lánygyermek és fiatal nő sírjában (5. kép 2) bukkantak a szóban forgó öltözetre utaló nyomokra (2. kép 3).

A ruházat Kárpát-medencei megjelenése egyelőre meglehetősen szórványos,⁶⁷ a kis esetszám tehát nem mutat specifikusságot (vö. a *peploszal* vagy lejjebb a *tunicával*). Az azonban bizonyos, hogy a *peplos*hoz és a köpenyhez hasonlóan ennek a ruhának a rögzítésére is gyakran aláhajtott lábú fibulák szolgáltak a század első felében. Vasból készült példányok fordulnak elő köztük (a szabadbattyáni 13. és 14. sír, singidunumi 105. sír).⁶⁸ Az aláhajtott lábú fibulákat jellegzetesen barbár eredetűnek tartja a kutatás,⁶⁹ ezért nem számít rendkívüli esetnek, ha a fenti kontextusban jelentkeznek. A század második felében – ahogy a többi ruhatípus esetében is – ezüstből vagy rézötvözetből öntött kengyelfibulákat használtak; a szekszárd-palánki 210. sírban nyugvó nő például Léva–Perse-típusú fibulapárt.⁷⁰

Az eddigi adatok alapján úgy tűnik, hogy a ruhatípus – a *peplos*, a köpeny és a ferdén záródó ruha esetében – nem függ szorosan egy adott fibulatípustól, szemben a század második felében jellemző kengyelfibulákkal és *tunicával* (lásd lejjebb).

Csatos lábbeli

Más, szintén barbár hagyományokkal rendelkező viseleti elemek, mint lábbelicsatok esetében a „nemek közti” transzformációra hívnám fel a figyelmet. Az iráni és hun kori kulturális hagyományokban gyökerező, eredetileg a férfiviselet részét képező csatos lábbeli egy jelentéstartalmi módo-

ulás következtében a Meroving-kultúrkörben már a női viselet részévé vált (balatonszemesi 150. sír).⁷¹ Hasonlóképpen a hun korban a *cingulum* viselése a római korban a férfi-, a Meroving-kultúrkörben már a női viselet részeként tűnt fel, mint az amulett funkciójú díszekből álló, státuszszimbólumként kezelhető övzalag (lásd alább, balatonszemesi 150. sír).⁷²

Kiegészítők, amulettek

A római és barbár jellegű tárgyi anyagból elsősorban a rézből/bronzból készült csengőket emelném ki (balatonszemesi 268. sír, 6. kép 10),⁷³ amelyek előzményei a késő császárkori római és szarmata lelőhelyeken is megtalálhatók. Ezért ismétlődően felmerülő kérdés, hogy barbár vagy római eredetűek, vagy helyben készültek-e a pannoniai darabok. Vaday Andrea a szarmata kori sírokból származó bronzcsengőket római gyártmánynak tartotta,⁷⁴ míg Barkóczi László és Salamon Ágnes az egyik csákvári téglasírban talált bronzcsengő idegen eredetét és készítését hangsúlyozta.⁷⁵ A császárkorban jellemző, nyakban történő viselésük helyett az 5. században inkább már az övzalagra akasztva vagy tarsolyhelyzetben⁷⁶ fordulnak elő (balatonszemesi 268. sír).⁷⁷ Tehát jelentős változások álltak be a csengők viselési módjában is.

A csengőkhöz hasonlóan az 5. századi lunulák (balatonszemesi 268. sír, 6. kép 11) szintén késő római barbár előképekre vezethetők vissza.⁷⁸ Ugyancsak barbár/germán hagyományt lehet felfedezni a szarmata és hun kori gyermek- és női sírokból napvilágra kerülő borostyángyöngyök (balatonszemesi 267. és 268. sír, 6. kép 15–16) és a hordó alakú kalcedonyöngyök esetében (balatonszemesi 150. sír, 6. kép 12). Hasonlóképpen vélekedek az általában ezüstkarikára füg-

⁶⁴ RÁCZ 2016, 315.

⁶⁵ ГОПКАЛО 2011, 76.

⁶⁶ ХАЙРЕДИНОВА 2002, 112, рис. 18/8.

⁶⁷ Vö. STRAUB 2008, 190–191; RÁCZ 2016, 322.

⁶⁸ IVANIŠEVIĆ–KAZANSKI 2002, 139, 157.

⁶⁹ JOBST 1975, 78.

⁷⁰ KISS 1996, 54.

⁷¹ TOMKA 2001, 163, 173, 175.

⁷² MIHÁ CZI-PÁLFI 2018a.

⁷³ A további jellegzetes, barbár eredetű tárgyakat (pl. kifli alakú karika) a doktori disszertációmban értékelem.

⁷⁴ VADAY 1988–1989, 59 szerint csupán a vascsengőket és a vas-kolompokat gyárthatták helyben a Barbaricumban.

⁷⁵ Csákvár 42. sír. SALAMON–BARKÓ CZI 1971, 78 szerint római-barbár „vegyes” környezetben, viszont római hagyományok szerint temettek el egy lányt a sírba.

⁷⁶ MIHÁ CZI-PÁLFI 2018a. Arra vonatkozóan, hogy tarsoly tartalmaként vagy díszeként kezelendők-e a csengők, nem áll konkrét adat a rendelkezésre, ugyanakkor az utóbbi feltételezést tartom valószínűnek.

⁷⁷ A csengők anyagi és formai jellemzői is változáson mentek keresztül: SALAMON–BARKÓ CZI 1971, 78; VÖRÖS 1996, 132; MIHÁ CZI-PÁLFI 2018a, további lelőhelyekkel és a rájuk vonatkozó irodalommal.

⁷⁸ Részletesebben, további lelőhelyekkel és a rájuk vonatkozó irodalommal MIHÁ CZI-PÁLFI 2018a.

gesztett, korong alakú kalcedonnak a felsőttesten, mellkason történő viselési módjáról is (150. sír, 6. kép 13, továbbá Smolín 32. sír, Singidunum 63. sír). A kora Meroving-korban – noha más viselési formában – *cingulum* díszeként is jellemző volt a drótkarikával ellátott átfúrt tárgyak viselése (Viminacium-Više grobalja 1461. sír).⁷⁹ Rácz Zsófiához hasonlóan magam is arra a következtetésre jutottam, hogy az elhunytak felsőttestének egyik felén, a kar belső oldalán vagy a medence táján előkerülő pár darab nagyobb (gyakran borostyán-) gyöngy tarsolyra utal (pl. Viminacium-Burdelj több sírja).⁸⁰

További kérdéseket vet fel a csengők, lunulák, borostyán-, kalcedongyöngyök és egyéb amulettek esztétikai, díszítő funkciójának, illetve kultikus jelentésének tanulmányozása. Véleményem szerint egyrészt a babonás jelentésükre, másrészt az elhunyt életében, a közösségi tudatban, vagyis a társadalomban betöltött szerepükre kell hangsúlyt fektetni. Ennek értelmezését az elhunytak antropológiai és paleopatológiai vizsgálatai segíthetik.⁸¹

A fentiek értelmében az amulettek régészeti módszerrel történő elemzésén túl a természet- és társadalomtudományok felőli (antropológia, paleopatológia, archaeozoológia, szociológia, pszichológia, hitelmélet, filozófia, néprajz), az interdiszciplináris megközelítést javaslom az egykori társadalmi rétegzettség elemzéshez. Tényleges szerepüknek a kérdését tehát nemcsak a leletek saját kontextusában vagy egymáshoz való viszonyításában, hanem nagyobb (regionális, kulturális, szociális és hitelméleti) összefüggésekben kell értelmezni.

Késő római germán – kora Meroving-kori hagyományok átalakulása

Tunica és cingulum

Az 5. század második felében gyökeres változások történtek a női viselet terén (balatonszemesi 150. sír).⁸² Az övcsüngő, amelynek a római katonai férfiviselet részét képező késő antik, mediterrán gyökerű *cingulum* az előképe, a 4. század második fele után az 5. század második felében

a nyugati Meroving-területen gyökerezett meg újra a nők viseletében. Gyakran csak a bőr- vagy textilszalagot ékesítő gyöngyök és egyéb díszek elhelyezkedése alapján lehet a *cingulum*ra és egyúttal a szintúgy késő antik, mediterrán előképet mutató *tunicára* következtetni.⁸³ A *cingulum*díszek és a fibulák helye alapján teljes joggal feltételezhető, hogy a fibulák az övzalag vagy az öv rögzítését vagy csak díszítését szolgálhatták.⁸⁴ Az életkoradatok szerint az 5. századi Pannoniában főként adultus életkorú nők körében dívott a *tunica* (5. kép 3).

A T ujjú, a váll, nyak, mellkas és has táján zárt, lábszárközépig vagy bokáig érő *tunica* esetében tulajdonképpen mellékes a fibula ruharögzítő szerepe. A ruhát adott esetben derék vagy csípő tájékon csattal ellátott bőr- vagy textilövvel egészíthették ki, amelyre ráakaszthatták a tarsolyt, a szíjra függesztett vas kés- vagy fésűtokot.⁸⁵ A ruharögzítő funkciójukat (részben?) elveszített, fibulákkal ékesített, övvel és/vagy övzalaggal kiegészített, 5. századi *tunica* (2. kép 4) eredetét az ún. „szvéb–alamann területen” határozták meg. Elterjedését a Cseh–Morva-medencében, illetve a Rajna, Majna, Neckar folyó és a Fekete-erdő vidékén mutatták ki.⁸⁶ Nyugat-Európán kívül Közép-Európában, így a Kárpát-medencében is elterjedt a divatja, amelynek az 5. század második felében történő térnyerését több pannoni – főleg a Balatontól délre eső – lelőhely is igazolja (1. kép 4).⁸⁷ Szórványosan olyan területen is megjelent a *tunica* – legalábbis az azt viselő nők és

⁸³ MARTIN 2002, 206, 208, Abb. 10/2 szerint a késő antik *tunica* előzményei az 1–2. századi alpi régióban keresendők.

⁸⁴ MARTIN 1995, 659, Abb. 34/2; STRAUB 2008, 190–191; vö. MARTIN 2002, 210. A „nyugati germán fibulák” funkcionális szerepét CLAUS 1989, 491, illetve azok funkcióvesztését és csupán díszítő vagy státuszjelző szerepét MARTIN 1994, 549–554 taglalta. Vö. RÁ CZ 2016, 314 a tiszalöki, a hács-béndekpusztai 20., a hajdúnánási 829. és a balatonszemesi 150. sírban dokumentált eltérő fibulahelyzetek alapján azt a következtetést vonta le, hogy nem a fibulákkal rögzítették a szalagokat, hanem azok az övről csüngtek le.

⁸⁵ RÁ CZ 2016, 312 számítása szerint a tarsoly és az övzalag gyöngyeinek az aránya az 5. század első felében 20%, a század közepén 45% és a század második felében már 61% – a század vége felé pedig 38%.

⁸⁶ Bővebben MARTIN 1994; MARTIN 2002; ACHTER 2009, 136–140, Tab. 105, Abb. 38. Zárójelben jegyzem meg, hogy a *tunica* kora Meroving-kori területen történő kialakulása és regionálisan eltérő kronológiai változásai nem játszódtak le párhuzamosan (vö. a „szvéb, alamann, tüning, gepida, langobard, bajuvar, frank területekkel”).

⁸⁷ Vö. RÁ CZ 2016, 315 számítása szerint is 5. század második felében az esetek 32,3%-ában, a század végén és a 6. század elején pedig már az esetek 44,8%-ában figyelhetők meg a *tunica* nyomai. A fibulaviselési szokásokról még: B. TÓTH 2010, 191–192; MÉSZÁROS 2015, 6.

⁷⁹ Bővebben, párhuzamokkal és a rájuk vonatkozó irodalommal MIHÁ CZI-PÁLFI 2018a. Vö. MARTIN 1995, 670–673, 675, 678; RÁ CZ 2016, 314.

⁸⁰ További példa: Tápé-Szénteglaégető 658. sír, Szentes-Kökényzug 66. sír (a lelőhelyekre vonatkozó hivatkozásokkal RÁ CZ 2016, 314).

⁸¹ MARCSIK–KUJÁNI 2014; KUJÁNI 2015.

⁸² RÁ CZ 2016, 315; MIHÁ CZI-PÁLFI 2018a.

közösségeik –, ahol a korábbi ruhaviselési szokások is éltek még.⁸⁸

A hazai és nyugati Meroving-kori temetőkből származó, *Bauchfibeln*nek is nevezett fibulák – noha valóban az elhunytak medencetájékán fordulnak elő – viselési helyét közelebről nézve több variáció jöhet számításba (deréktájon vagy csípőtájékán, középen, jobb- vagy baloldalt egy vagy két fibula). A balatonszemesi 150. sír esetében a deréktájon középen, a ták-fővenyi 154. sír esetében magasan, a bal könyök és a gerinc között, a hácsi 18. sír esetében a deréktájon jobboldalt, a 20. sírban pedig a medence jobb oldalán helyezkedett el a fibulapár.⁸⁹ Továbbá az óbudai sírban a jobb medencelapát felső oldalán, közvetlenül egy tausírozott vascsat mellett/alatt volt a fibula.⁹⁰ A répcelaki fibulák – miután előkerülésük helyéről nincsenek hiteles adatok – Straub Péter véleménye szerint az elhunyt medencéjének és combcsontjának a környékéről kerültek elő.⁹¹ A fentiek alapján összességében elmondható, hogy a fibulák különböző sírbeli elhelyezkedése egymástól némileg eltérő viselési módokra utal.⁹² A fentiek leginkább az 5. század utolsó évtizedeiből, végéről Bázeli (Basel) környékéről és Baden-Württemberg tartományból ismert viseleti módokkal mutatnak kapcsolatot.⁹³

A fentieket összevetve az 5. század végi, 6. század eleji moesiai vagy alföldi temetők egy-egy sírjával, amelyekben úgyszintén *cingulumot* rögzítő vagy díszítő fibula (és csat) fordul elő, hasonlóságot vélek felfedezni. Annak ellenére hangsúlyozom ezt, hogy az Alföldön a dunántúliaktól eltérő (pl. pontkörös vagy „turing”) típusú és későbbi fibulák kerülnek elő az elhunytak medencéjének közepén vagy egyik oldalán, illetve nem párban, mint a fenti eseteknél, hanem egyesével.⁹⁴ Felső-Moesiában az 5. század végére, a 6. század elejére datálható Jakovo és Viminacium, illetve a Morva-medencei Vyškov egyes

sírjában is a medence vagy alhas tájékán helyezkedtek el a fibulák.⁹⁵

A Hegykő-csoport több sírjában ugyancsak a medence közepén vagy a hastájékon és a combok közt fordul elő fibula vagy fibulapár.⁹⁶ Viselési módjuk lényegesen eltér a fentiekétől. A párban hordott fibulák egymás alatt helyezkedtek el, amelyek így közös tengelybe kerültek a *cingulum*-díszekkel. A dunántúli langobard kori sírokban pedig rendszerint már a combok közt, olykor már a térdnél jelentkezik a fibulapár a Hegykő-csoport eseteihez hasonlóan szintúgy egymás alatt; a *cingulum* azonban már jóval lejjebb, a térd alá, gyakran szinte már a bokáig ért (ami hosszabb szoknyára utalhat).⁹⁷ A fenti példák kitűnően szemléltetik, hogy mennyire eltérő viseleti módozattal lehet a korszak különböző fázisaiban és régióiban számolni.

A *tunicát* az 5. század második felére szinte kizárólagossá váló öntött kengyelfibulák egészítették ki. A fibulák készítménytechnikai és díszítő eljárását egyértelműen közös eredetre lehet visszavezetni, részleteikben – mint például az egymástól rendszerint eltérő díszítőjegyek (futó kutya motívuma, geometrikus alakzatok, spirál- vagy akantuszminták) –, minőségükben és kivitelezésükben azonban eltéréseket mutatnak.⁹⁸ Többségük a Rajna-, illetve a Közép-Duna-vidék műhelyeiből került ki, amelyek kereskedelem és/vagy személyi mobilitás/közösségi migráció révén terjedhettek el (lásd később).⁹⁹

A balatonszemesi 150. sírből egyedi, típuscsoportba nem sorolható, részleteit nézve számos irányba mutató fibulapár ismert. A 269. sírből származó öntött kengyelfibulák formai jellegze-

⁸⁸ Erre a jelenségre már B. TÓTH 1999, 269; STRAUB 2008, 189–190; MÉSZÁROS 2015, 25 is felfigyelt. Lásd alább a hácsi temető esetén keresztül.

⁸⁹ Hács-Béndekpuszta 18. és 20. sír (KISS 1995, 297–299, 306–309, MÉSZÁROS 2015, 18).

⁹⁰ Budapest-Névtelen u.-Serfőző u. (B. TÓTH 2010, 179–180).

⁹¹ Straub Péter nézete további vita tárgyát képezte (erről STRAUB 2008, 194–195).

⁹² Vö. B. TÓTH 1999, 270; STRAUB 2006, 450–453; STRAUB 2008, 205–206; RÁCZ 2016, 315–316.

⁹³ STRAUB 2008, 190–191.

⁹⁴ Pl. Szolnok-Szanda 1., 73. és 154. sír (BÓNA 2002, 201–202, 211, 221–222); Magyarcsanak-Bökény 31. sír; Szőreg-Téglagyár 19. és 29. sír (NAGY 2005, 102–103, 126–127). Ezek a gepida kori sírok Hemmingen és Sokolnice lelőhelyekkel mutatnak párhuzamot (MARTIN 2002, 215, Abb. 15; STRAUB 2008, 206, Abb. 3).

⁹⁵ Jakovo-Kormadin 11. sír (DIMITRIJEVIĆ 1964, 63); Viminacium-Više grobalja 146. sír (IVANIŠEVIĆ et al. 2006, 194–195); Vyškov 1. sír és 17. sír (TEJRAL 1974, 41, 48, Abb. 1, Taf. 2; 52–53, Abb. 3, Taf. 7). Vö. az 5. század második felére keltezett szurdokpüspöki 4. sírral, a század végére, a 6. század elejére datálható szolnok-szandai 1. sírral, Mistrín lelőhellyel (RÁCZ 2016, 315–316 a lelőhelyekre vonatkozó hivatkozással), valamint a hegykői és fertőszentmiklósi temető eseteivel (STRAUB 2006, 452–453, Abb. 4–5).

⁹⁶ Egy fibula volt pl. a Hegykő-Mező utca 3. sírban; fibulapár pedig a Hegykő-Mező utca 18. és 21. sírban (BÓNA–B. HORVÁTH 2009, 33, 37–40).

⁹⁷ Pl. Kajdacs-Homokbánya 2. sír; Kápolnásnyék-Kastélykert 2. sír; Rácalmás-Újtelep 2. és 16. sír; Szentendre-Pannonia-telep 29., 33., 54., 56. és 85. sír; Tamási-Csikólegelő 6., 7. és 29. sír (BÓNA–B. HORVÁTH 2009, 60–62, 83–84, 86, 88, 91–92, 104–106, 108–110, 119–123, 133–134, 137, 139–141, 153–154).

⁹⁸ A balatonszemesi fibulák alapján MIHÁ CZI-PÁLFI 2018b esettanulmány keretében foglalkoztam behatóbban a fenti kérdéskörrel. Továbbá HORVÁTH 2012 és TEJRAL 2015b is tárgyalta a közelmúltban az 5. századi közép-Duna-vidéki ötvös-művesség és műhelyek kérdéseit.

⁹⁹ Vö. BRATHER 2004, 283–287.

tessége, rugólemezüik négyszeres spirál- és tűlemezüik geometrikus díszítése a Fekete-erdő, a Rajna- és a Neckar-vidék felé mutat. Ez a megállapítás a balatonszemesi 268. sírból előkerült, az előbbiekkal azonos jellegzetességekkel rendelkező példányok esetében is érvényes, valamint a balatonszemesi 267. sírnak a fentiekhez szintén hasonló kialakítású, részleteiben azonban eltérő darabjára is áll.¹⁰⁰ A Hács-Béndekpuszta 18. sírban Bakodpuszta-, a 20. sírban Béndekpuszta-típusú fibulapár volt. Ezek a típusok a *peplos* rögzítőjeként is jellemzőek voltak (lásd feljebb). A tács-fővenyi 154. sírből egy ritkább Krefeld-típus került elő, amely minden bizonnyal tarsolyfüggesztő funkciót is ellátott.¹⁰¹ A további, általában aranyozott ezüstből készült kengyelfibulák eltérései a formatípus mellett a méretbeli különbségekből is fakadnak. Megfigyelhető, hogy közel azonos értéket mutatnak azoknak a kengyelfibuláknak a méretei, amelyeket *peplos* és *tunica* részeként is egyaránt használtak.¹⁰² A fibulák tűinek gyakori hiánya miatt azok hosszára vonatkozóan gyakran nem rendelkezem releváns méretadatokkal, viszont az ismert adatok alapján minden bizonnyal nem volt 2 cm-nél több¹⁰³ a rögzíteni kívánt anyag vastagsága, amely az utóbbi esetben nem csak ruha, hanem textilöv vagy övszalag is lehetett.¹⁰⁴

Egyéb ruhatípusok

Két alább jelzett balatonszemesi temetkezés esetében bizonytalan az elhunytak viseletének pontos meghatározása. A 269. sírban talált fibulák elhelyezkedése nem ad egyértelmű választ arra, hogy itt egy kivételesen ritka, jobboldalt (esetleg középen) egyenes vonalban záródó ruhát vagy inkább *tunicát* lehet-e valószínűsíteni. Oldalt

egyenesen záródó ruhához hasonló „alamann” öltözet ismert ugyan, az esetben viszont a balatonszemesitől eltérő elhelyezkedésben találták a fibulákat.¹⁰⁵ Ugyanakkor a kérdőjelesen feltételezett *tunica* beleillik a területen és a korszakban újonnan kialakult, feljebb ismertetett viseleti modell körébe.

A 267. sírban nyugvó kisgyermek esetében pedig az egyik vállon megtűzött ruhát lehet – kellő kritikával – feltételezni.¹⁰⁶ Néhány alsó-ausztriai és alföldi temetkezés alapján az egyik vagy mindkét vállon, valamint a mellkason lévő fibula(pár) és a gyöngyök nyomán vállról lecsüngő szalag vagy melldísz rekonstruálható.¹⁰⁷

Ékszerek, kiegészítők, amulettek

A viseleti elemek kulturális hátterét kutatva elmondható, hogy nemcsak római és barbár, helyi és helyidegen előképekre visszavezethető, hanem (területileg ugyan nem kontinuus, időben azonban egykorú) kora Meroving-kori nyugat-európai párhuzamokkal rendelkező tárgyakkal is lehet számolni, amelyek nagy része regionális római előzményekre megy vissza. Az ékszerek közül például a szögletes, egyszerű és különböző asztrális motívumokkal díszített gyűrűk (balatonszemesi 267. és 268. sír, 6. kép 17–21) minden tekintetben megegyeznek a késő római darabokkal, amelyek már a 4. századi germán anyagban is feltűntek. A római korból ismert fehér hullámvonallal folytatott sötétkék vagy fekete színű pasztagyöngyök hasonló formában, gyakran azonban eltérő méretben és színösszeállításban tűntek fel az 5–6. századi közép- és nyugat-európai anyagban (268. sír, 6. kép 8–9).

A balatonszemesi kisleletek közül kiemelkedő fontosságú a hegyikristály, az ametiszt (6. kép 4–6), az igazgyöngy vagy a kagylóból csiszolt gyöngy (268. sír). Ritka jelenlétüket – feltéve, hogy az 5. századi kereskedelmi kapcsolatok lenyomatai és nem korábbi, római kori, másodlagosan felhasznált ékszer díszítő darabok – feltétlenül hangsúlyoznom kell az elhunyt és a közösség tagjainak társadalmi (és anyagi) helyzetére

¹⁰⁰ A 269. sírban talált fibulapár megtévesztően hasonlít a 268. sírban talált darabokra (viselési helyzetük azonban eltér egymástól), lásd feljebb; HONTI-MÁRKUS 2007, 136–137; STRAUB 2008, 191; bővebben MIHÁCSI-PÁLFI 2018b.

¹⁰¹ SCHILLING 2007, 382, 386, 3. kép. Nagy Margit nyomán felmerült, hogy a Tisza-vidéken készülhetett ez a típus (id. B. TÓTH 1999, 268).

¹⁰² B. TÓTH 1999, 269 szerint a kisfibulák mérete még nem indokolja azt a korábbi feltételezést, hogy azok csak kiegészítő funkciót tölthetnek volna be.

¹⁰³ Vö. egy korábbi számítással, amely szerint a fibulák tűje 0,6–2 cm, a kengyelfibuláké pedig 1,5–3 cm között mozog (CLAUSS 1989, 508; B. TÓTH 1999, 269).

¹⁰⁴ Az mindenesetre bizonyos, hogy közel egyforma vastagságúknak kellett lenniük. A fentiek alapján a ruházatok rekonstruálhatóságával kapcsolatban: B. TÓTH 1999, 270, 30. jegyzet. A textilmaradványok legújabb vizsgálatairól: B. TÓTH-SIPOS 2018; az ilyen irányú vizsgálatok fontosságáról: RÁCZ 2016, 312, 315.

¹⁰⁵ Rajzos rekonstrukció: MARTIN 1995, 654, Abb. 29. Straubing-Bajuwarenstraße egyik sírjában (233. sír) az elhunyt holttestének közepén, a mellkas alsó részén és deréktájon elhelyezkedő (a temetőben szokványos fibuláktól eltérő típusú) ruharögzítők vélhetőleg egyenesen záródó ruhára utalhatnak (GEISLER 1998, Taf. 60).

¹⁰⁶ Vö. Mezőkövesd-Mocsolyás 2. sír. Bővebben MARTIN 1995, 654 az „alamann párhuzamokkal”, illetve RÁCZ 2016, 312; MIHÁCSI-PÁLFI 2018a.

¹⁰⁷ MIHÁCSI-PÁLFI 2018a.

vonatkozóan. Ezek a presztízsértékű ritkaságok a nyersanyagbeszerzéshez, -feldolgozáshoz és a kereskedelemhez szükséges kapcsolatrendszer kialakításának és fenntartásának a megismeréséhez nyújthatnak adalékokat.¹⁰⁸

Mindamellett a balatonszemesi 150. sírból származó, az 5. századi Kárpát-medencei anyagban igazán unikálisnak számító, ezüstpántba foglalt kőhöz (6. kép 14) hasonló darab csak a 6. századi dunántúli „langobard” sírokban található meg. Formai és készítéstechnikai párhuzamait azonban szinte az egész nyugat-európai térségben végig tudtam követni.¹⁰⁹ A kőamulett közvetlen párhuzamai alapján tisztán kirajzolódik, hogy az Aisne, Maas, Rajna és a Duna folyók vidékére, a limes mindkét oldalára esik a szóródásuk. A párhuzamok gyűjtése mellett tehát a formai alapú tipológiai besorolásuk is fontos az időbeli és térbeli elterjedésük körvonalazásához,¹¹⁰ ami a műhelyek, kereskedelmi útvonalak és terek, valamint a kulturális kapcsolatok feltérképezését segíti. E tárgyak nemcsak a korszak kereskedelmi láncolatát, hanem a terület gazdasági vérkeringését is jelzik. A kövek pontos meghatározása a beszerzésük és keresletük, a viseletben (ékszerként) való megjelenésük, illetve a személyes és közösségi tudatban élő jelentéstartalmuk feltárásához járulhat hozzá.

A fentiekén kívül az állatfogak érdemelnek még említést (a balatonszemesi 268. sírban szarvasszemfog, 6. kép 7). Jelentőségük többek között abban áll, hogy csak vadászat (a vad elejtése) vagy kereskedelem révén lehetett hozzájuk jutni. A fogak pontos meghatározásával (szarvas, medve, farkas, vaddisznó stb.) közelebb kerülhetünk az egykori társadalmak hiedelemvilágának, vadászati és állattartási szokásaiknak, továbbá kereskedelmi összeköttetéseknek a feltérképezéséhez.¹¹¹ A jövőben érdemesnek tartom a felsorolt tárgytipusok jelenlétét és elterjedését nagyobb földrajzi kontextusban elemezni, valamint feltérképezni a használati és feldolgozási helyüket, piacukat és kereskedelmi útvonalait. Ezenfelül a korábbinál nagyobb jelentőséget kell tulajdonítani a folyók menti távolsági kereskedelemnek és a már a római korban kiépült infrastruktúra továbbélésének az 5. században.¹¹²

Konklúzió

A közösség társadalmi háttere

A négy balatonszemesi sír alapján¹¹³ körvonalázódó kép híven tükrözi a tárgyalt időszakra jellemző temetkezési szokásokat. A fiatalon elhunyt lányokat, nőket rendszerint több melléklettel látták el, sőt az 5. század első harmadában, felében a nők egy részét gazdagon felékszerelve *peplos*-ban temették el. Az idősebb életkorban elhunyt asszonyokat ugyanakkor jellemzően szerényebben, kevés ékszerrel vagy ékszerek nélkül hantolták el.¹¹⁴ A század középső harmadában, második felében a fentieknél ugyan kevesebb számú és valamelyest alacsonyabb minőségű viseleti elemekkel, ám továbbra is különféle viseletben, változatos ékszerkészlettel, ruharögzítőkkel, tarsollyal és egyéb melléklettel ellátott női temetkezések ismertek.

A viselet és a viseleti elemek kutatása nemcsak az adott közösség kulturális hátterének megismerése végett fontos, hanem azért is, mert a közösség tagjainak személyes és kollektív identitását, társadalmi státuszát is kifejezheték. A közösség társadalmi hátterére vonatkozóan minden igyekezetem ellenére sem adhatok teljes képet, miután a temetkezések az egykori társadalomnak nem tükörképei, csupán a lenyomatai. Ezért a tárgyi anyag mennyiségi és minőségi összetételét nem lehet a társadalmi szerkezet közvetlen kivetüléseként értelmezni és az élő közösség társadalmi rétegzettségének megrajzolása céljából visszavetíteni.¹¹⁵ A temetés mögött számos olyan többlet áll, mint a gyász különböző lélektani szakasza (sokk, fájdalom, elfogadás stb.), amelyet régészeti úton közvetlenül nehezen lehet vizsgálni. Következésképpen a síranyagok közti eltérések nemcsak a társadalmi rétegzettségéből fakadnak. Mindenképpen mérlegelni kell a temetkezési szokások, valamint az elhunyt és a közösség közt lévő kapcsolat jellegét is, amelyben nagy szerepet játszhatott az egyenes és oldalági rokonság megléte vagy hiánya. Mindamellett azt a tényt sem hagyhatom figyelmen kívül, hogy a temetkezési körülmények csak közvetve utalnak az elhunytra, közvetlenül inkább az őt eltemető közösség temetkezési szokásairól vallanak.¹¹⁶

¹⁰⁸ DRAUSCHKE 2011, 48–55; MIHÁ CZI-PÁLFI 2018a.

¹⁰⁹ MIHÁ CZI-PÁLFI 2018a a párhuzamok megjelölésével.

¹¹⁰ GEISLER 1998, Taf. 65; WALTER 2008, Taf. 293/7, 11, 15, Taf. 296/3, Taf. 298/2.

¹¹¹ Bővebben LOSERT–PLETERSKI 2003, 395–397; RÁCZ–DARÓCZI–SZABÓ 2016, 179–180; MIHÁ CZI-PÁLFI 2018a.

¹¹² A távolsági kereskedelmi rendszer működéséről bővebben DRAUSCHKE 2011, 209–229.

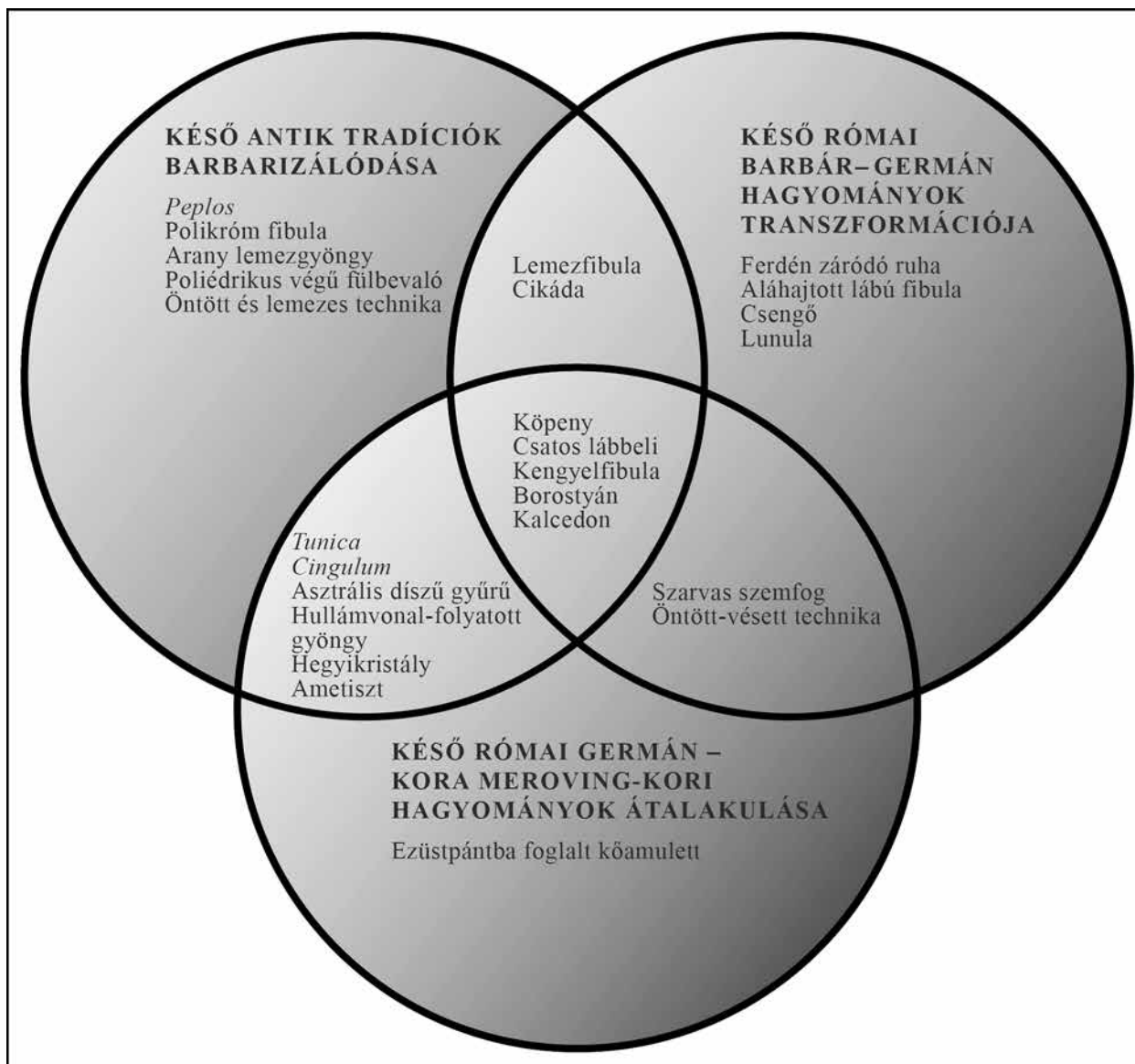
¹¹³ Jelen esetben nem foglalkoztam a többi melléklet nélküli sírral.

¹¹⁴ Kivétel természetesen akad; pl. a senilis életkorában elhunyt asszony (Hódmezővásárhely-Kishomok 77. sír), akit – a feldúlt sír ellenére is – gazdagnak mondható viseleti elemekkel láttak el (BÓNA–NAGY 2002, 64–66).

¹¹⁵ Legutóbb DOBOS 2017, 38–43 a vonatkozó irodalommal.

¹¹⁶ BRATHER 2007, 196–197, Abb. 7.

8. kép. Az 5. századi viseletek, viseleti elemek és készítéseknék hagyományainak változásai (rajz: Szinyei Viktor)

Fig. 8. Traditions and transitions of the fifth-century female costume jewellery and dress accessories, as well as the techniques of those objects (drawn by Viktor Szinyei)

A kellő kritikával kezelt régészeti forrásokat – és az abból levont következtetéseket – célszerűnek tartom a rendelkezésre álló többretű adattal (életkorarányok, archeometriai adatok) összevetni. Az összetett elemzések a kronológiai, regionális és kulturális síkok, illetve a nemi-életkori arányok közti összefüggések feltárását, valamint az egykori közösségek társadalmi szerkezetének feltérképezését lendíthetik előre. Tehát a régészeti adatoknak csak a megfelelő felbontásban és kontextusban történő vizsgálatával lehet az elhunytak életében betöltött szerepére, a közösség szokás- és kapcsolatrendszerébe betekintést nyerni.

A viselet jellegei

A kutatás egyik legalapvetőbb kérdése, hogy a mindennapi, ünnepi és halotti viselet jellegei, illetve az azok közti eltérések miként ragadhatók meg a régészet eszközeivel. A négy balatonszemsi temetkezés közül csak két esetben vetődött fel az ünnepi viselet lehetősége (150. és 268. sír). Az adultus életkorú nőt a legújabb divat szerinti gazdag viseletben, az Infantia II. életkorban elhunyt lányt szintén gazdagon felékszerezve és tradicionális viseletben helyezték nyugalomra. Az Infantia I. életkorú gyermek (267. sír) ugyancsak kimagasló, felnőttméretű viseleti elemeket tar-

talmazó temetkezése esetében a halotti viselet lehetősége jöhet számításba. A matusus életkorú asszonyt azonban ékszerek nélkül, csak egy fibulapárral kiegészített öltözetben temették el a hozzá tartozói (269. sír).¹¹⁷ E szegényes mellékletű temetkezést nézve már nem teljesen egyértelmű a mindennapi és az ünnepi/halotti viselet jellegei közti különbség. Annak ellenére, hogy a sír leletanyaga szerényebb viseletre utal, nem zárható ki, hogy az asszony valaha előkelőbb státuszt töltött be. Az ellentmondás forrása ilyen esetben a temetkezési szokásokban keresendő. A fentiek tükrében tehát továbbra is fenntartással kell kezelni azt a kérdést, hogy a temetkezések alapján meg lehet-e pontosan állapítani a mindennapi, ünnepi és a halotti viselet jellegei közti differenciát.

A ruhatípusok előzményei és kronológiai horizontjai

A kutatás további fontos feladata annak a kérdésnek a mérlegelése, hogy milyen funkcionális szerepet töltek be a női temetkezésekből származó fibulák, és megállapíthatók-e a viselési módjuk? A 268. sír esetében *peplos*ra vagy ferdén záródó ruhára, a 267. sír esetében talán az egyik vállon megtűzött ruhára, a 150. sír esetében pedig *tunicára* lehetett következtetni. Nem egy esetben bizonytalan a meghatározás, ahogy a 269. sírban előkerült darabok elhelyezkedése alapján sem volt teljesen egyértelmű, hogy *tunicát* vagy oldalt, esetleg középen egyenes vonalban záródó ruhát fogtak-e össze a fibulák. A temetkezési körülmények és a viseleti elemek helyzetének, állapotának alaposabb dokumentálásával a jövőben remélhetőleg majd el lehet dönteni a fentihez hasonló kérdéseket.

Az 5. századi viseletek hagyományáiban különböző, antik, késő római, barbár, hun kori és kora Meroving-kori elemeket és azok változásait követtem nyomon (8. kép). A *peplos* egykor antik, a Pontusz-vidék felől, illetve a Marosszentanna-Csernyahov-kultúra területéről újonnan beáramló, az 5. századra átalakult viseleti forma volt. A ferdén záródó öltözet csernyahovi hagyományokat mutat. A köpeny ugyan jellemző volt a késő római és szarmata korban is, egyelőre azonban nem bizonyított, hogy kontinuos hagyomány részét képezte-e. A *tunica* esetében pedig egyértelműen felfedezhető a Meroving-kornak a viseletben megnyilvánuló innovációja.

Pannoniában az egész 5. század folyamán és kimondottan annak az első felében, sőt még a század második felében, harmadik negyedében is divott a *peplos*. Hasonlóképpen jellemző volt a

köpeny is, holott ritkasága miatt egyelőre nehézségekbe ütközik a pontos meghatározása. Ez a probléma a ferdén záródó ruhára is áll, amelyre utaló nyomokat szinte kivétel nélkül a század középső harmadában, illetve második felében lehetett megfigyelni. A *tunica* pedig csak a század második felétől jelent meg, és – folyamatos változása mellett – némi kronológiai és regionális eltéréssel jelen volt szinte az egész Meroving-kultúrkör területén az 5–6. század folyamán.

A ruhatípusok változásai

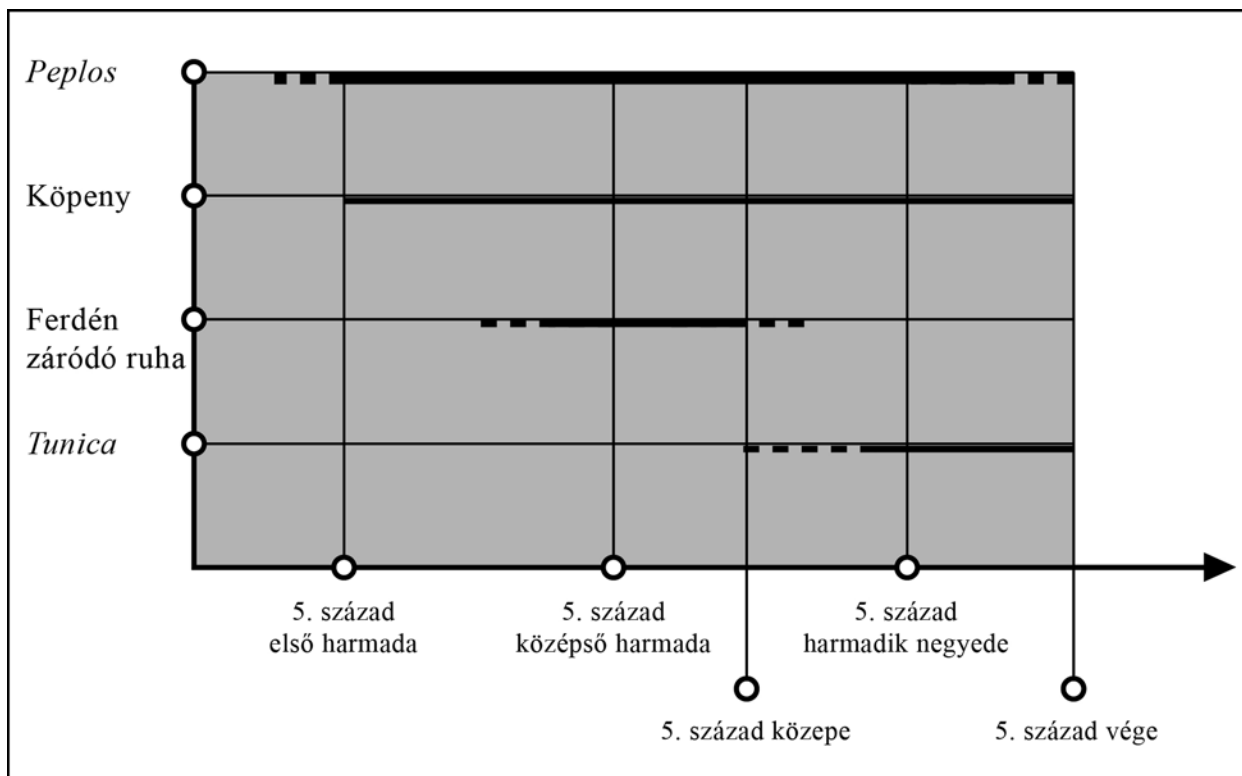
A Balatonszemes–Szemesi-berek vagy például a Hács-Béndekpuszta temetőjét létesítő közösségek körében egyidejűleg többfajta ruhatípus (*peplos*, köpeny, ferdén, illetve oldalt/középen záródó ruha és *tunica*) is élt.¹¹⁸ A részben átfedésben lévő, különböző eredetű ruhatípusok alapján a század közepe felé egymással párhuzamosan futó, a kialakulási, használati és felhagyási idejüket nézve azonban eltérő léptékű folyamatok körvonalazódnak (9. kép). Véleményem szerint a viseleti módozatok változásait jelentősen befolyásolhatták az aktuális divathullámok és azok váltakozásai. Így a korábbinál jóval nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk a kordivatnak. A viseleti módozatok kronológiai változásai mögött tehát olyan kulturális hatásokra bekövetkező divatváltások állnak, amelyek elsősorban az elit körében, másodsorban pedig a köznép szintjén játszódtak le minden újabb divathullám esetén.

A népvándorlás kori kutatásnak egyelőre kiaknázatlan területét képezi az a problémakör, hogy milyen átalakulási folyamatok zajlottak le a nemek viselete között (lásd feljebb a csatos lábbeli és a *cingulum* viselése). Ezenkívül számos társadalmi vonatkozású kérdés vetődik fel. Miért vett át a női viselet bizonyos elemeket a férfiéből, és ez miként változtatta meg a férfi- és a női viselet képét, illetve annak korabeli megítélését? Egyes férfiviseleti elemek feminizálódása okozott-e további változásokat a férfiviseletben (még inkább maszkulinizálódott-e vagy egyáltalán nem)? A gyermekek viselete tükrözi-e a fenti változásokat, és ha igen, miként hatottak rájuk a fenti folyamatok?¹¹⁹

¹¹⁸ Vö. RÁCZ 2016, 322 nyomán Szolnok-Szanda és Szentes-Kökényzug lelőhelyekkel.

¹¹⁹ További, egyelőre ugyancsak megfejtetlen probléma, hogy a 4. században minőségi és mennyiségi szinten is viszonylag gazdagnak mondható férfiviselet elemeihez képest az 5. századiak feltűnően sokat veszítettek a jelentőségükből; olyannyira, hogy régészetiileg gyakran alig foghatók meg (vö. STRAUB 2008, 192–193; RÁCZ 2016, 317–318 a korszakban rep-

¹¹⁷ BONDÁR et al. 2007, 130; MIHÁ CZI-PÁLFI 2018a.

9. kép. 5. századi női ruhatípusok kronológiai változásai a Kárpát-medence nyugati térségében. 1: *peplos*; 2: köpeny; 3: ferdén záródó ruha; 4: *tunica* (rajz: Szinyei Viktor)

Fig. 9. Chronological changes of the types of female costumes in the western region of the Carpathian Basin in the 5th century. 1: *peplos*; 2. cloak; 3: dress fastened obliquely; 4. *tunica* (drawn by Viktor Szinyei)

A viseletek és viseleti elemek összefüggései

A viseletek és a viseleti elemek változásait, valamint azok kronológiai fázisait összevetve bizonyos tendencia rajzolódik ki. A század középső harmadára datálható temetkezésekből származó, *peplos*-viselési helyzetben előkerült öntött kengyelfibulák (Keszthely-Fenekpuszta, Letkés, Kővágószőlős lelőhelyeken: Béndekpuszta- és Bakodpuszta-típusok) a későbbi kulturális és társadalmi közegben már a *tunica* részeként tűntek fel (Hács-Béndekpuszta), miközben a korábbi öltözetek sem mentek ki a divatból. Eszerint a viseleti elemek változásai rendszerint gyorsabban mentek végbe, mint a viselet változásai. A problémakör összetettségét jelzik a feljebb taglalt, egymással gyakran párhuzamos, olykor azonban aszinkron transzformációs folyamatok, amelyek az összes viselet- és viseleti elem-típus kiértékelése során válhatnak tisztábbá.

A viseleti elemek hagyományai és készítőtechnikái

Az ismert női viseleti elemek hagyományai alapján elmondható, hogy nagyrészt (késő) antik, római gyökerekkel rendelkező és barbár közegben kiteljesedő, részint pedig a kora Meroving-kori területeken regionális római előzményekből kialakuló tárgyakkól tevődik össze a pannoniai 5. századi anyag. A viseleti elemek elemzése során kronológiai és regionális szinten több síkon futó átalakulási folyamatot tudtam felvázolni. A poliédrikus végű fülbevaló példáján részletesebben szemléltettem egy az 5. század első felében fejlődő, majd a század második felében romló folyamatot.

Más tárgyak – mint a fibulák – esetében úgy tűnik, hogy az 5. század második felétől készített darabok egy része technikai szempontból egyáltalán nem követi a korábban jellemző magas kvalitást, amely az egykori ötvösök komoly szak tudását igényelte. Ekkorra már feltehetően nem csak egyéni megrendelésekről, mestermunkákról van szó – noha számos kivétel ismert –, hanem gyakran tömegáruszerű tárgyokról, amelyekhez kulturális kapcsolatrendszerek révén vagy többek között kereskedelem útján, különböző regio-

representatív vázó női temetkezések problémaköréről). EGER 2015, 277 a *gentilis* vezető réteg legitimáció- vagy identitásválságában keresi a temetkezések reprezentatív jellegének az okát.

nális pontokon is hozzájuthattak. Így a fibulák anyagi, formai, méret- és minőségbeli jellemzői alapján a 4. és az 5. század első felében jellegzetes készítőtechnikával szemben a század második felében egy viszonylag romló, olykor megújuló, de kevésbé fejlődő folyamat látható.¹²⁰

A Kárpát-medence nyugati térségében az 5. század vonatkozásában tehát nem csak az öltözet (lásd *peplos*, *tunica*) és a viseleti elemek (arany lemezgyöngyök, poliédrikus végű fülbevalók, fibulák), hanem azok készítőtechnikai és díszítő eljárásai terén is számolhattam antik és római hagyományokkal (lemezelés, kalapálás, rekesztechnikák, polikrómia, orsódrót-, filigrán-, granulációapplikációk), valamint azok késő római és barbár közegben történő továbbélésével. Az 5. század közepén ment végbe a közép-Duna-vidéki készítőtechnológia változása, amelynek során az antik görög alapú technikával készült tárgyak helyett a római hagyományokon nyugvó öntési és ékvésési technikával és díszítő eljárással (nielló, tausírozás, tűzaranyozás) előállított termékek kerültek túlsúlyba.¹²¹ Az egykori technikai fogások rosszabb minőségű imitációjában (kalapált lemeztárgyak helyett vésett modell felhasználásával öntött tárgyak, applikációk helyett vésés, poncolás) mutatkozik meg leginkább a készítőtechnikai és a díszítő eljárások átalakulása.

Összegzés

A kutatás korábbi és fenti eredményeit összefoglalva elmondhatom, hogy a közép-Duna-vidéki s kiváltképpen a pannoniai kulturális hagyományban a 4. és a 6. század közötti időszakban tisztán nyomon lehet követni a viseletek, viseleti elemek, készítőtechnikai sajátosságok és díszítő eljárások antik, késő római hagyományait, továbbélését és átalakulását. A tárgyak fentebb felsorolt jellemzőinek, készítőtechnikai sajátosságainak és díszítő eljárásainak az elemzése alapján rekonstruálható fejlődési ívek igazolják az átalakulási folyamatokat. A felfelé ívelődő görbék eleinte a romanizáció, majd az innováció, a lefelé tartó ívek pedig a barbarizáció folyamatát tükrö-

zik. A fentiek alapján előrebocsátom azt a feltételezést, hogy a görbék akkor ívelődnek fel, amikor a hatalmi-politikai viszonyok rendeződni látszanak, és akkor hajlanak lefelé, amikor megbomlanak a keretrendszerek.

Az antik, késő római és barbár/germán jellegű viseletek és viseleti elemek együttes megjelenése interakcióra és akkulturációs folyamatra utal (lásd a temetkezési szokásokat). A nemzetközi kutatás terén is kulcsfontosságú az a kérdés, hogy a rómaiak barbarizálódásával vagy a barbárok romanizálódásával kell-e a szóban forgó időszakban számolni.

Meglátásom szerint valójában nem a római-barbár ellentét, hanem egy folyamatosan változó, kétoldalú kapcsolatrendszer kontextusában kell az eddigi eredményeket újraértelmezni.¹²² Ennek fényében a fenti problémakör megítélése helyett azokat a kérdéseket kell szem előtt tartani, hogy miként alakultak az akkulturációs folyamatok, és ezek korrelálnak-e a római, hun és Meroving-kori hatalmi-politikai változásokkal. Ennek érdekében továbbra is olyan szempontokat kell figyelembe venni, mint a technológiai hagyomány továbbélése és/vagy újítása, a viseletben, temetkezési rituáléban és életmódban megőrzött hagyományok és felvett, új szokások.

A kora népvándorlás kori transzformációs folyamatok kapcsán nem teljesen egyértelmű, hogy azok személyek mobilitásával vagy migráció útján megjelenő közösségek jelenlétével magyarázhatók-e. Ehhez a kérdéshez a folyamatban lévő genetikai vizsgálatok eredményei adhatnak támpontot. Mindazonáltal az sem kizárt, hogy nem (csak) etnikus migrációtól függően, hanem kulturális és társadalmi kapcsolatok révén zajlottak le az átalakulási folyamatok. Az azok közti összefüggések főképpen a kulturális és kereskedelmi kapcsolatok irányainak változásaival párhuzamosan, összességében nézve az intenzív kapcsolatrendszerek átalakulásának következtében játszódhattak le. Mindent összevetve, társadalmi (a hun korban, illetve a hun kor után megjelenő elit), gazdasági és hatalmi strukturális átalakulás zajlik a „transzformációsorozat” mögött.

¹²⁰ Vö. HORVÁTH 2012, 117; a tárgytipusok és azok változásainak értékelését a doktori disszertációmban fejtem ki bővebben.

¹²¹ MIHÁ CZI-PÁLFI 2018b; bővebben HORVÁTH 2012, 103–125 a vonatkozó szakirodalommal.

¹²² EGER 2015; BIERBRAUER 2015; TEJRAL 2015a.

IRODALOM

- ACHTER, DANIELA
2009 *Accessoires der Frauenkleidung am Beispiel des frühmittelalterlichen Gräberfeldes von Weingarten, Baden-Württemberg. Diplomarbeit. Wien.*
- BARKÓCZI, LÁSZLÓ–SALAMON, ÁGNES
1974–1975 *Das Gräberfeld von Szabadbattyán aus dem 5. Jahrhundert. Mitteilungen des Archäologischen Institutes der Ungarischen Akademie der Wissenschaften (Budapest) 5, 89–111.*
- BENINGER, EDUARD
1929 *Germanengräber von Laa a. d. Thaya. Eiszeit und Urgeschichte 6 (Wien) 143–155.*
- BIERBRAUER, VOLKER
2008 *Ethnos und Mobilität im 5. Jahrhundert aus archäologischer Sicht. Vom Kaukasus bis nach Niederösterreich. München.*
2015 *Vom Schwarzmeergebiet bis nach Pannonien. Ethnische Interpretationsprobleme am Ende des 4. und in der ersten Hälfte des 5. Jahrhunderts. In: Vida, T. (Hrsg.): Romania Gothica II. The Frontier World. Romans, Barbarians and Military Culture. Proceedings of the International Conference at the Eötvös Loránd University, Budapest, 1–2 October 2010. Budapest, 365–475.*
- BOCSI ZSÓFIA
2011 *Néhány ritka és jellemző edényfajta Zamárdi-Kút völgyi-dűlőről. In: Bíró Sz.–Tomka P. (szerk.): „Hadak útján” A Népvándorlás Kor Fiatal Kutatóinak XIX. Konferenciája. Xántus János Múzeum, Győr, 2008. okt. 20–22. Győr, 111–123.*
- BÓNA, ISTVÁN
2002 *Szolnok-Szanda. In: Bóna, I.–Nagy, M.: Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet I. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae Vol. 1. Monumenta Gepidica. Red.: Bóna, I.–Garam, É.–Vida, T. Budapest, 197–237.*
- BÓNA, ISTVÁN–NAGY, MARGIT
2002 *Hódmezővásárhely-Kishomok. In: Bóna, I.–Nagy, M.: Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet I. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae Vol. 1. Monumenta Gepidica. Red.: Bóna, I.–Garam, É.–Vida, T. Budapest, 34–189.*
- BÓNA, ISTVÁN–B. HORVÁTH, JOLÁN
2009 *Hegykő-Mező utca, Kajdacs-Homokbánya, Kápolnásnyék-Kastélykert, Rácalmás-Újtelep, Szentendre-Pannonia-telep, Tamási-Csikólegelő. In: Bóna, I.–B. Horváth, J.: Langobardische Gräberfelder in West-Ungarn. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae Vol. 6. Monumenta Langobardica. Red.: Garam, É.–Vida, T. Budapest, 31–57, 58–77, 82–85, 86–92, 93–136, 137–168.*
- BONDÁR MÁRIA–HONTI SZILVIA–KISS VIKTÓRIA
2000 *A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszának megelőző régészeti feltárása (1992–1999). Előzetes jelentés I (The preceding archeological excavation of the planning M7 highway in Somogy County [1992–1999]. Preliminary report I). Somogyi Múzeumok Közleményei (Kaposvár) 14, 93–114.*
- BONDÁR MÁRIA–HONTI SZILVIA–MÁRKUS GÁBOR–NÉMETH PÉTER GERGELY
2007 *Balatonszemes-Szemesi-berek. In: Belényesy, K.–Honti, Sz.–Kiss, V. (szerk.): Gördülő idő. Régészeti feltárások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán Zamárdi és Ordacsehi között (Rolling time. Excavations on the M7 Motorway in Somogy County between Zamárdi and Ordacsehi). Kaposvár–Budapest, 123–135.*
- BRATHER, SEBASTIAN
2004 *Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie. Geschichte, Grundlagen und Alternativen. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 42. Berlin–New York.*
2007 *Von der „Tracht“ zur „Kleidung“. Neue Fragestellungen und Konzepte in der Archäologie des Mittelalters. Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters (Bonn) 35, 185–206.*
- SZ. BURGER, ALICE
1966 *The Late Roman Cemetery at Ságvár. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest) 18, 99–234.*
1979 *Das spätrömische Gräberfeld von Somogyszil. Fontes Archaeologici Hungariae. Budapest.*
- CLAUSS, GISELLA
1989 *Die Tragsitte von Bügelfibeln. Eine Untersuchung zur Frauentracht im frühen Mittelalter. Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz (Mainz) 34 (1987), 491–603.*
- DAUTOV-RUŠEVLJAN, VELIKA
1981 *Rezultati zaštitno-sondažnih iskopavanja na lokalitetu „Vranja“ kod Hrtkovaca u Sremu 1979. godine. Rad vojvođanskih muzeja (Novi Sad) 27, 181–201.*

- CS. DAX MARGIT
1980 Keleti germán női sírok Kapolcson (Ostgermanische Frauengräber in Kapolcs). A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei (Veszprém) 15, 97–106.
- DIMITRIJEVIĆ, DANICA
1960 Gepidska nekropola 'Kormadin' kod Jakova. Rad vojvodjanskih muzeja (Novi Sad) 9, 5–50.
- DOBOS ALPÁR
2017 A népesség változásai a Kárpát-medence keleti felében (5. század közepe–7. század). Soros temetők Erdélyben, Partiumban és a Bánság romániai részén. Doktori disszertáció. ELTE, Budapest.
- DOMBAY, JÁNOS
1956 Der gotische Grabfund von Domolospuszta. Der Fundort und die Umstände des Fundes. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (Pécs) 1, 104–130.
- DRAUSCHKE, JÖRG
2011 Zwischen Handel und Geschenk. Studien zur Distribution von Objekten aus dem Orient, aus Byzanz und aus Mitteleuropa im östlichen Merowingerreich. Freiburger Beiträge zur Archäologie und Geschichte des ersten Jahrtausends 14, Rahden/Westf.
- FRIESINGER, HERWIG
1977 Die archäologischen Funde der ersten zwei Drittel des 5. Jhs. in Niederösterreich. Mit einem Fundortverzeichnis vom Ende des 4. Jahrhunderts bis zum dritten Viertel des 5. Jahrhunderts. In: Windl, H. J. (Hrsg.): Germanen, Awaren, Slawen in Niederösterreich. Das erste Jahrtausend nach Christus. Ausstellung des Niederösterreichischen Landesmuseums. Wien, 62–71.
- EGER, CHRISTOPH
2015 Zur Deutung reich ausgestatteter Männergraber des mittleren 5. Jhs. im Mittelmeerraum. In: Vida, T. (Hrsg.): Romania Gothica II. The Frontier World. Romans, Barbarians and Military Culture. Proceedings of the International Conference at the Eötvös Loránd University, Budapest, 1–2 October 2010. Budapest, 237–283.
- GÁBOR OLIVÉR
1999a Késő antik sírok Mágocson (Late Antique graves from Mágocs). A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (Pécs) 43 (1998), 113–130.
1999b 5. századi sírok Kővágószőlős határában (Fifth century cemetery from Kővágószőlős, Baranya County, South Hungary). A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (Pécs) 43 (1998), 131–140.
- GALLINA ZSOLT
2005 5. századi sírok Ordacsehi-Csereföldön. Zalai Múzeum (Zalaegerszeg) 14, 129–136.
- GALLINA ZSOLT–STRAUB PÉTER
2014 Fonyód-Vasúti-dűlő 2 (Mérnöki-telep) kora népvándorlás kori sírjai (The Early Migration period graves from Fonyód-Vasúti-dűlő 2 [Mérnöki-telep]). In: Anders A.–Balogh Cs.–Türk A. (szerk.): Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára (Avarum solitudines. Archaeological studies presented to Gábor Lőrinczy on his sixtieth birthday). Budapest, 213–234.
- GAUSS, FLORIAN
2009 Völkerwanderungszeitliche „Blechfibeln“. Typologie, Chronologie, Interpretation. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 67. Berlin.
- GEISLER, HANS
1998 Das frühbairische Gräberfeld Straubing-Bajuwarenstrasse I. Katalog der archäologischen Befunde und Funde. Text. Tafelband. Internationale Archäologie 30. Regensburg.
- ГОПКАЛО, ОКСАНА
2011 Мужской и женский черняховский костюм (по данным погребений с антропологическими определениями). Stratum plus. Archaeology and Cultural Anthropology (Kishinev) 4, 1–29.
- ХАЙРЕДИНОВА, ЭЛЬЗАРА АЙДЕРОВНА
2002 Женский костюм варваров юго-западного Крыма в V - первой половине VI вв. Симферополь.
- HEINRICH-TAMÁSKA, ORSOLYA
2011 Heinrich-Tamáska, O. (Hrsg.): Keszthely-Fenekpuszta im Kontext spätantiker Kontinuitätsforschung zwischen Noricum und Moesia. Castellum Pannonicum Pelsonense 2. Budapest–Leipzig–Keszthely–Rahden/Westf.
- HONTI SZILVIA–BELÉNYESY KÁROLY–GALLINA ZSOLT–KISS VIKTÓRIA–KULCSÁR GABRIELLA–MARTON TIBOR–NAGY ÁGNES †–NÉMETH PÉTER GERGELY–GROSS KRISZTIÁN–SEBŐK KATALIN–SOMOGYI KRISZTINA
2002 A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán 2000–2001-ben végzett megelőző régészeti feltárások. Előzetes jelentés II. (Rescue excavations in 2000–2001 on the planned route of the M7 Motorway in Somogy County. Preliminary report II). Somogyi Múzeumok Közleményei 15. Kaposvár, 3–36.
- HONTI SZILVIA–MÁRKUS GÁBOR
2007 Ezüstfibulák Balatonszemes-Szemesi-berekből. In: Belényesy, K.–Honti, Sz.–Kiss, V. (szerk.): Gördülő idő. Régészeti feltárások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán Zamárdi és Ordacsehi között (Rolling time. Excavations on the M7 Motorway in Somogy County between Zamárdi and Ordacsehi). Kaposvár–Budapest, 135–137.

HORVÁTH ESZTER

- 2012 Ékkő- és üvegberakásos ötvösmunkák a Kárpát-medence hun kori és kora Meroving-kori leletanyagában (Gemstone and glass inlaid fine metalwork from the Carpathian Basin: the Hunnic and Early Merovingian Periods). Doktori disszertáció. ELTE, Budapest.

ILON GÁBOR

- 1999 Hun kori temető részlete Nagydém-Középrépusztán (Hunnenzeitlicher Gräberfeldteil in Nagydém-Középrépuszta). In: Perémi, Á. (szerk.): A népvándorlaskor fiatal kutatói 8. találkozásának előadásai. Veszprém, 1997. november 28–30. Veszprém, 28–46.

IVANIŠEVIĆ, VUJADIN–KAZANSKI, MICHEL

- 2002 La nécropole de l'époque des grandes migrations à Singidunum. Singidunum (Belgrade) 3, 101–157.

IVANIŠEVIĆ, VUJADIN–KAZANSKI, MICHEL–MASTYKOVA, ANNA

- 2006 Les nécropoles de Viminacium à l'époque des Grandes Migrations. Collège de France–CNRS Centre de Recherche d'Histoire et Civilisation de Byzance. Monographies 22. Paris.

JOBST, WERNER

- 1975 Die römischen Fibeln aus Lauriacum. Forschungen in Lauriacum 10. Linz.

H. KELEMEN MÁRTA

- 2008 Solva. Esztergom késő római temetői (Die spätrömischen Gräberfelder von Esztergom). Budapest.

KISS, ATTILA

- 1995 Das germanische Gräberfeld von Hács-Béndekpuszta (Westungarn) aus dem 5.–6. Jahrhundert. Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest) 36, 275–342.

- 1996 Das Gräberfeld von Szekszárd-Palánk aus der zweiten Hälfte des 5. Jh. und der ostgotische Fundstoff in Pannonien. Zalai Múzeum (Zalaegerszeg) 6, 53–86.

KONCZ ISTVÁN

- 2014 A hegykői 6. századi temető időrendje és kapcsolatrendszer (The chronology and cultural contacts of the 6th-century cemetery at Hegykő). Archaeologiai Értesítő (Budapest) 139, 71–98.

KONCZ ISTVÁN–SZILÁGYI MÁRTON

- 2017 Az identitás régészetének elméleti alapjai (Theoretical foundations of the archaeology of identity). Archaeologiai Értesítő (Budapest) 142, 193–215.

KOVÁCS PÉTER

- 2004 Hun kori sír Százhalombattán (A grave from the Hun period at Százhalombatta). Communicationes Archaeologicae Hungariae (Budapest) 2004, 123–150.

KOVRIK, ILONA

- 1959 Nouvelles trouvailles du ve siècle découvertes en Hongrie (Szob, Pilismarót, Csóvár, Németkér). Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest) 10, 209–225.

KÖHLER KITTI–MENDE BALÁZS GUSZTÁV

- 2007 Népvándorlás kori embertani leletek az M7-es autópálya nyomvonalán feltárt lelőhelyek anyagából. In: Belényesy K.–Honti Sz.–Kiss V. (szerk.): Gördülő idő. Régészeti feltárások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán Zamárdi és Ordacsehi között (Rolling time. Excavations on the M7 Motorway in County Somogy between Zamárdi and Ordacsehi). Kaposvár–Budapest, 315–321.

KÜHN, HERBERT

- 1974 Die germanischen Bügelfibeln der Völkerwanderungszeit in Süddeutschland. Teil II. Band 2. Graz.

LOSERT, HANS–PLETERSKI, ANDREJ

- 2003 Altenerding in Oberbayern. Struktur des frühmittelalterlichen Gräberfeldes und „Ethnogenese“ der Bajuwaren. Berlin–Bamberg–Ljubljana.

T. MARÓTI ÉVA–TOPÁL JUDIT

- 1980 Szentendre római kori temetője (Das römerzeitliche Gräberfeld von Szentendre). Studia Comitatus (Szentendre) 9, 95–177.

MARTIN, MAX

- 1994 Späte Völkerwanderungszeit und Merowingerzeit auf dem Kontinent. In: Beck, H.–Jahnkuhn, H.–Steuer, H.–Wenskus, R. (Hrsg.): Fibel und Fibeltracht. Späte Völkerwanderungszeit und Merowingerzeit aus dem Kontinent. Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 8. Berlin, 541–582.

- 1995 Tradition und Wandel der fibelgeschmückten frühmittelalterlichen Frauenkleidung. Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz (Mainz) 38, 629–680.

- 2002 „Mixti Alamannis Suevi“? Der Beitrag der alamannischen Gräberfelder am Basler Rheinknie. In: Tejral, J. (Hrsg.): Probleme der frühen Merowingerzeit im Mitteldonaunraum. Materialien des 11. Internationalen Symposiums „Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im nördlichen Mitteldonauegebiet“, Kravsko von 16.–19. November 1998. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 19. Brno, 195–223.

MASTYKOVA, ANNA

- 2018 Female Costume from the Hun Age Grave in Vranja in the Roman Province of Pannonia II. In: L. Nagy M.–L. Szőlősi K. (szerk.): „Vadrózsából tündérsípöt csináltam.” Tanulmányok Istvánovits Eszter 60. születésnapjára („To make a fairy's whistle from a briar rose.” Studies presented to Eszter Istvánovits on her sixtieth birthday). Nyíregyháza, 395–405.

MÉSZÁROS BOGLÁRKA

- 2015 Fibulák és öltözetek az 5. század második felében néhány Kárpát-medencei fibulatípus alapján (Bakodpuszta, Letkés típus). *Acta Iuvenum Sectio Archaeologica Tomus II. Acta Universitatis Szegediensis (Szeged)* 63–86.

MIHÁ CZI-PÁLFI ANETT

- 2018a A balatonszemesi 5. századi temető kisleletei. Anyagközlés és elemzés (Grave finds of the cemetery at Balatonszemes, 5th century A. D. Catalogue and analysis of the finds). In: „Hadak útján” A népvándorlás kor fiatal kutatóinak XXVI. konferenciája. Gazdaság–Kereskedelem–Kézművesség. ELTE BTK Régészettudományi Intézet. Budapest, 2016. november 3–4. *Dissertationes Archaeologicae (Budapest)*. Megjelenés alatt.
- 2018b A balatonszemesi 5. századi fibulák formai és készítés-technikai elemzése (Manufacturing technical description and analysis of the brooches from Balatonszemes, 5th century A. D.). *Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)* 35–36. Megjelenés alatt.

NAGY, MARGIT

- 2005 Magyarcsanád-Bökény, Szőreg-Téglagyár. In: Cseh, J.–Istvánovits, E.–Lovász, E.–Mesterházy, K.–Nagy, M.–M. Nepper, I.–Simonyi, E.: *Gepidische Gräberfelder im Theissgebiet II. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae Vol. 2. Monumenta Gepidica. Red.: Bóna, I.–Garam, É.–Vida, T. Budapest, 97–116, 120–202.*
- 2006 Kora népvándorlás kori sírleletek Budapest területéről (Grabfunde aus der frühen Völkerwanderungszeit im Gebiet von Budapest). *Budapest Régiségei (Budapest)* XL, 95–155.

NOTHNAGEL, MARTINA

- 2008 Die völkerwanderungszeitlichen Bestattungen von Untersiebenbrunn, Niederösterreich. Diplomarbeit. Wien.

ÓDOR, JÁNOS GÁBOR

- 2001 5. századi temető Sióagárdon (Das Gräberfeld von Sióagárd aus dem 5. Jahrhundert). *A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve (Szekszárd)* 23, 39–50.
- 2011 The 5th-century Cemetery and Settlement at Mőzs (Tolna County, Hungary). Some issues concerning the “East-Germanic” period in Transdanubia. In: Heinrich-Tamáska, O. (Hrsg.): *Keszthely-Fenekpuszta im Kontext spätantiker Kontinuitätsforschung zwischen Noricum und Moesia. Castellum Pannonicum Pelsonense 2. Budapest–Leipzig–Keszthely–Rahden/Westf., 347–361.*

OTTOMÁNYI KATALIN

- 2001 „Hunkori” sírok a pátyi temetőben („Hunnenzeitliche” Gräber im Gräberfeld von Páty). *Archaeologiai Értesítő (Budapest)* 126, 35–74.
- 2016 A vezetőréteg sírjai a budaörsi vicus késő római temetőjében. In: Csécs, T.–Takács, M. (szerk.): *Beatus homo qui invenit sapientiam. Ünnepi kötet Tomka Péter 75. születésnapjára. Győr, 511–548.*

PAPP, LÁSZLÓ–SALAMON, ÁGNES

- 1978–1979 Gräber aus dem 5. Jh. in Letkés. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften (Budapest)* 8–9, 85–92.

RÁCZ, ZSÓFIA

- 2014 5. századi sírok Hajdúnánás-Fürj-halom-járás (M3 41/A) lelőhelyről (Gräber aus dem 5. Jahrhundert von Nordost-Ungarn, Fundort Hajdúnánás-Fürj-halom-járás). In: Anders A.–Balogh Cs.–Türk A.: *Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára (Avarum solitudines. Archaeological studies presented to Gábor Lőrinczy on his sixtieth birthday)*. Budapest, 203–212.
- 2016 Zwischen Hunnen- und Gepidenzeit. Frauengräber aus dem 5. Jahrhundert im Karpatenbecken. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)* 67/2, 301–360.

RÁCZ ZSÓFIA–DARÓCZI-SZABÓ MÁRTA

- 2016 Szarvasszemfocsi csüngők kora népvándorlás kori sírokban (Deer canine pendants from Early Migration period burials). In: Bollók, Á.–Gergely, K.–Kolozi, B.–Pető, Zs.–Szenthe, G. (szerk.): *Népek és kultúrák a Kárpát-medencében. Tanulmányok Mesterházy Károly tiszteletére. Budapest–Debrecen–Szeged, 179–185.*

REINHARD, WOLFGANG

- 2004 *Lebensformen Europas. Eine historische Kulturanthropologie. München.*

RUMMEL, VON PHILIPP

- 2007 *Habitus barbarus. Kleidung und Repräsentation spätantiker Eliten im 4. und 5. Jahrhundert. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Berlin–New York.*

SALAMON, ÁGNES–BARKÓCZI, LÁSZLÓ

- 1971 Bestattungen von Csákvár aus dem Ende des 4. und dem Anfang des 5. Jahrhunderts. *Alba Regia. Az István Király Múzeum Évkönyve (Székesfehérvár)* 11, 35–80.

SALAMON, ÁGNES–LENGYEL, IMRE

- 1980 Kinship Interrelations in a Fifth-century 'Pannonian' Cemetery: an Archeological and Paleobiological Sketch of the Population Fragment Buried in the Mőzs Cemetery, Hungary. *World Archaeology* (London) 12/1, 93–104.

SCHILLING LÁSZLÓ

- 2007 A római kor vége Tác/Gorsiumban (Das Ende der Römerzeit in Tác/Gorsium). In: Bíró, Sz. (szerk.): *FIRKÁK: Fiaatal Római Koros Kutatók I. Konferenciakötete*. Xántus János Múzeum, Győr 2006. március 8–10. Győr, 379–387.

ŠPEHAR, PERICA

- 2012 The Danubian Limes between Lederata and Aquae during the Migration Period. In: Ivanišević, V.–Kazanski, M. (eds): *The Pontic-Danubian Realm in the Period of the Great Migration*. Paris–Beograd, 35–56.

STRAUB, PÉTER

- 2006 Bemerkungen zum germanischen Grab von Répcelak. *Arrabona* (Győr) 44/1, 441–454.
- 2008 Adalékok a Balaton környéki 5. századi temetők Felső-Duna vidéki kapcsolatához (Angaben zu den Beziehungen zwischen den Nekropolen des 5. Jahrhunderts in der Balaton-Region und im oberen Donauegebiet). *Zalai Múzeum* (Zalaegerszeg) 17, 189–207.
- 2011 Angaben zum hunnenzeitlichen ostgermanischen Fundhorizont in Südtransdanubien – ausgehend von der Nekropole in Keszthely-Fenékpuszta. In: Heinrich-Tamáska, O. (Hrsg.): *Keszthely-Fenékpuszta im Kontext spätantiker Kontinuitätsforschung zwischen Noricum und Moesia*. *Castellum Pannonicum Pelsonense 2*. Budapest–Leipzig–Keszthely–Rahden/Westf., 325–345.
- 2014 Hunnenzeitliche Gräbergruppen in der Gemarkung von Fonyód (Kom. Somogy). In: Heinrich-Tamáska, O.–Straub, P. (Hrsg.): *Mensch, Siedlung und Landschaft im Wechsel der Jahrtausende am Balaton*. *Castellum Pannonicum Pelsonense 4*. Budapest–Leipzig–Keszthely–Rahden/Westf., 207–222.

SZÓKE, BÉLA MIKLÓS

- 1993 Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Kilimán-Felső major. *Antaeus* (Budapest) 23, 29–59.
- 2007 A Balaton déli partvidéke és a Dél-Dunántúl a népvándorlás korában. In: Belényesy K.–Honti Sz.–Kiss V. (szerk.): *Gördülő idő. Régészeti feltárások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán Zamárdi és Ordacsehi között* (Rolling time. Excavations on the M7 Motorway in County Somogy between Zamárdi and Ordacsehi). Kaposvár–Budapest, 47–54.

TEJRAL, JAROSLAV

- 1973 Mähren im 5. Jahrhundert: die Stellung des Grabes 32 aus Smolin im Rahmen der donauländischen Entwicklung zu Beginn der Völkerwanderungszeit. *Studie Archeologického Ústavu Československé Akademie Věd v Brně*. Praha.
- 1974 Völkerwanderungszeitliches Gräberfeld bei Vyškov (Mähren). Praha.
- 2015a Spätantike Körperbestattungen mit Schwertbeigabe in römisch-barbarischen Grenzzonen Mitteleuropas und ihre Deutung. In: Vida, T. (Hrsg.): *Romania Gothica II. The Frontier World. Romans, Barbarians and Military Culture*. Proceedings of the International Conference at the Eötvös Loránd University, Budapest, 1–2 October 2010. Budapest, 129–236.
- 2015b Zum Problem der Feinschmiedeproduktion im Mitteldonauraum während des 5. Jahrhunderts nach Chr. *Památky Archeologické* (Praha) 106, 291–362.

TOBIAS, BENDEGUZ–WILTSCHKE-SCHROTTA, K.–BINDER, M.

- 2010 Das langobardzeitliche Gräberfeld von Wien-Mariahilfer Gürtel. Mit einem Beitrag zur künstlichen Schädeldeformation im Westlichen Karpatenbecken. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* (Mainz) 57, 279–337.

TOMKA PÉTER

- 2001 Az árpási 5. századi sír (The grave of Árpás from the 5th century). *Arrabona* (Győr) 39, 161–188.

B. TÓTH, ÁGNES

- 1999 A szarvasi gepida fibula és köre. A szarvasi gepida leletek a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében (Die gepidische Fibel von Szarvas und ihr Kreis. Die gepidischen Funde von Szarvas in der Sammlung des Ungarischen Nationalmuseums). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve–Studia Archaeologica* (Szeged) 5, 261–277.
- 2010 A Fifth Century Burial from Old Buda, Budapest. In: Curta, F. (ed.): *Neglected Barbarians. Studies in the Early Middle Ages* (c. 250–600). Turnhout, 177–208.

B. TÓTH ÁGNES–SIPOS ENIKŐ

- 2018 Pliszírozott női ruha a szentendrei langobard temetőben? I. A textilmaradványok vizsgálata. In: L. Nagy M.–L. Szőlősi K. (szerk.): *„Vadrózsából tündérsípót csináltam.” Tanulmányok Istvánovits Eszter 60. születésnapjára* („To make a fairy’s whistle from a briar rose.” Studies presented to Eszter Istvánovits on her sixtieth birthday). Nyíregyháza, 477–490.

VADAY, ANDREA

- 1988–1989 Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums. *Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae* 17–18. Budapest.

VIDA, TIVADAR

- 2006 Az etnikum kérdése a német kora középkori régészeten 1945 után. *Korall* (Budapest) 24–25, 203–215.
 2011 Die Zeit zwischen dem 4. und dem 6. Jahrhundert im mittleren Donaauraum aus archäologischer Sicht. In: Konrad, M.–Witschel, Ch. (Hrsg.): *Römische Legionslager in den Rhein- und Donauprovinzen. Nuclei spätantik-frühmittelalterlichen Lebens?* München, 615–650.
 2015 Romania Gothica II. The Frontier World. Romans, Barbarians and Military Culture. Proceedings of the International Conference at the Eötvös Loránd University, Budapest, 1–2 October 2010. Ed. Tivadar Vida with assistance from Philip Rance and Adrien Blay, István Koncz, Levente Samu. Institute of Archaeological Science at the Eötvös Loránd University, Budapest.

VISY ZSOLT

- 1981 5. századi sír Intercisában (Ein Grab aus dem 5. Jh. in Intercisa). *Archaeologiai Értesítő* (Budapest) 108, 211–217.

VÖRÖS GABRIELLA

- 1996 Temetkezési szokások és viselet egy dél-alföldi szarmata temetőben (Szeged-Tápé) (Bestattungssitten und Trachten eines sarmatischen Gräberfeldes in der südlichen Tiefebene [Szeged-Tápé]). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve–Studia Archaeologica* (Szeged) 2, 111–176.

WALTER, SUSANNE

- 2008 Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Mengen (Kr. Breisgau-Hochschwarzwald). Inaugural-Dissertation. München.

WAMSER, LUDWIG

- 2010 Karfunkelstein und Seide. Neue Schätze aus Bayerns Frühzeit. Katalog zur Sonderausstellung der Archäologischen Staatssammlung München, 29. Januar 2010–04. Juli 2010. München.

WERNER, JOACHIM

- 1979 Die romanische Trachtprovinz Nordburgund im 6. und 7. Jahrhundert. In: Werner, J.–Ewig, E. (Hrsg.): *Von der Spätantike zum frühen Mittelalter. Aktuelle Probleme in historischer und archäologischer Sicht. Vorträge und Forschungen* 25. Sigmaringen, 447–465.

ZSIDI PAULA

- 1987 A Budapest XI. kerületi Gazdagréten feltárt 4–5. századi temető (Das auf dem Gazdagrét [Budapest XI. Bez.] freigelegte Gräberfeld aus dem 4–5. Jahrhundert). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* (Budapest) 1987, 45–71.

TRADITIONS, TRANSITIONS AND INNOVATIONS IN 5TH-CENTURY FEMALE COSTUME

ANETT MIHÁ CZI-PÁLFI

The study covers the continuity, transformation and early Merovingian-period innovations of late antique and Barbarian traditions during the fifth century. My main focus is on the process of transformation and the orientation of cultural contacts as outlined by the period's dresses, dress accessories and manufacturing techniques, as well as on whether the nature of daily, ceremonial and funerary attires, and the differences between them, can be identified using archaeological methods. I also examine the possible functional role of the brooches found in female burials and the issue of whether the mode of how they were worn can be determined. One important task of the period's research is the examination of the origins and diffusion of different costumes.

The earlier analysis and the assessment published here of the four burials containing various grave goods dating from the third quarter of the fifth century (Graves 150, 267, 268 and 269) uncovered in the undisturbed cemetery at Balatonszemes–Szemesi-berek lying in the former province of Pannonia provide a good springboard for the

discussion of the above issues. The *adultus* woman was interred in a lavish ceremonial dress conforming to the latest fashion (Grave 150) and the *Infans II* girl was also provided with lavish jewellery and a traditional ceremonial dress (Grave 268). A funerary garment can be assumed in the case of the *Infans I* child, a lavishly furnished burial containing adult-size dress accessories (Grave 267). A *maturus* woman was buried without jewellery: she was dressed in a cloth with a pair of brooches by her relatives (Grave 269).

At least four types of female costume can be distinguished in the fifth century: the *peplos*, the cloak, a dress fastened obliquely and the *tunica*. The reconstruction of two other garments, dress fastened obliquely on one side or down the middle, and garments fastened at the shoulder remains uncertain owing to the low number of cases. A *peplos* or a dress fastened obliquely can be assumed for Grave 268, a dress fastened at the shoulders for Grave 267, and a *tunica* for Grave 150. In several cases, this identification is rather uncertain because the position of the

brooches in Grave 269 does not unambiguously indicate whether they had been used for fastening a *tunica* or a dress held together on one side or down the middle.

Antique, late Roman, Barbarian, Hun-period and early Merovingian elements and their changes can be identified in the 5th-century costume traditions. The *peplos* was an antique garment arriving from the Pontic and from the territory of the Marosszentanna-Chernyakhov culture, which had changed to some extent by the 5th century. The dress fastened obliquely reflects Chernyakhov traditions. Although cloaks were worn during the late Roman and Sarmatian periods too, it yet remains to be proven whether it was part of a continuous tradition, while the *tunica* quite certainly reflects a Merovingian-period innovation in fashion. The trajectories of how cultural traditions were transformed can be traced in Romanisation, in the barbarisation of late antique traditions (*peplos*, cloak), in late antique barbarian-Germanic tradition (garments fastened obliquely, buckled footwear) and in the innovative changes in early Merovingian fashion harking back to the late Roman period (*tunica* and *cingulum*).

In Pannonia, the *peplos* was fashionable throughout the 5th century, particularly in its first half, but also during its later half and third quarter. Cloaks were also worn, although their identification remains difficult owing to their rarity. The same holds true for dress fastened obliquely, traces of which can without exception be noted in the middle third of the fifth century. Appearing during the later fifth century, the *tunica*, whose style changed rapidly, was worn across the entire Merovingian cultural realm during the fifth–sixth centuries, even if with some chronological shifts and regional variations. Different types of female costume (*peplos*, dress fastened obliquely or on one side/down the middle, *tunica*) were worn simultaneously by the communities burying their dead in the Balatonszemes–Szemesi-berek and Hács-Béndekpuszta cemeteries. The partly overlapping fashion of costumes of different origins enables the reconstruction of the garment types worn during the mid-fifth century and

later, although the appearance, use and abandonment of different types occurred at different temporal scales.

The fashion of dress accessories changed more rapidly than the costumes themselves. These include dress fasteners regarded as a separate category (brooches and buckles), jewellery items (pieces worn on the head, in the ears, around the neck, and on arms and hands) and various accessories (purse and *cingulum* adornments), although a sharp distinction cannot always be drawn between them. The 5th-century material culture of Pannonia was made up of articles in part inspired by Roman traditions that flourished in the barbarian milieu and in part of articles evolving from regional Roman antecedents in the early Merovingian lands.

The continuity of antique and late Roman traditions can be noted not only in the costumes (*peplos*, *tunica*) worn in the Middle Danube region, and particularly in the western half of the Carpathian Basin, but also in dress accessories (gold sheet beads, polyhedral earrings, brooches) and their manufacturing techniques (pressing, hammering, cloisonné, polychromy, filigree, granulation). Their survival and transformation in late Roman and Barbarian milieus can be convincingly demonstrated.

The analogies to various costumes, costume accessories and manufacturing techniques and their changes can be variously explained by the “migration” of artefacts, personal mobility and cultural and trade contacts. Studies on costume and costume accessories can contribute not only to a better understanding of the cultural background of a particular community, but also to insights regarding personal and collective identities as well as social status because costume was also used for expressing these dimensions.

The study concludes with a discussion of the social background, the internal and external relations, and the trade and cultural contacts as well as the customs of the community interring its dead in the Balatonszemes cemetery based on the detailed examination of the context of the finds at an appropriate resolution.